

Odgoj, kultura, uvjetovanje

Paušić, Denis

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:711538>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-30**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

DIPLOMSKI RAD

Odgoj, kultura, uvjetovanje

MENTOR: DR.SC. ALEKSANDRA GOLUBOVIĆ

STUDENT: DENIS PAUŠIĆ

Rijeka, listopad 2015.

Sadržaj:

Sažetak	3
Summary	4
Uvod	5
1. Temeljni pristupi odgoju	7
1.0 O odgoju	7
1.1 Definiranje odgoja	9
1.2 Odgoj i kultura	11
1.3 Platonovski pristup odgoju	13
1.4 Rousseauovski pristup odgoju	21
1.5 Zaključno o odgoju	27
2. Evolucija kulture	31
2.0 Čovjek i kultura	31
2.1 Memi	33
2.2 Epidemiologija reprezentacija	38
3. Uvjetovanje kulture i odgoja	45
3.0 Uvjetovanje kulture i odgoja	45
3.1 Utjecaj etike na odgoj	49
Zaključak	50
Literatura	51
Internetski izvori:	52

Sažetak

Odgoju možemo pristupati na više načina ovisno o tome što postavljamo kao cilj odgoja. Ako za cilj imamo osiguravanje interesa države ili podjelu društva prema ulogama, onda odgoju pristupamo iz Platonove perspektive . S druge strane, ako za cilj imamo potpuni razvoj osobe prema njenim prirodnim predispozicijama, odgoju pristupamo iz perspektive J. J. Rousseaua. Oba pristupa imaju svoje prednosti i nedostatke, ali u suvremeno doba čini se da Rousseauov naturalistički pristup ima prednost pred tradicionalnim Platonovim.

Još jedno ključno pitanje za čovjeka s kojim se susrećemo je problem kulturne evolucije i njenog širenja društvom. Na svijetu postoji veliki broj kultura, svaka razvijena na svoj način. Neke pojave unutar kulture se zadržavaju kratko, dok druge ostaju i prenose se generacijama. Memetika i epidemiologija reprezentacija dva su modela kojima se pokušava objasniti fenomen kulture i na koji način se ona širi.

Odgoj i kultura imaju izniman utjecaj na čovjeka i utječu na njegovo ponašanje. U ovom kontekstu govorimo o uvjetovanju, kada kultura odgojem oblikuje čovjeka kako bi se ponašao prema poželjnim vrijednostima, normama i pravilima.

Ključne riječi: odgoj, kultura, tradicionalni odgoj, naturalistički odgoj, Platon, Rousseau, Dawkins, memetika, memi, evolucija kulture, Sperber, epidemiologija reprezentacija, uvjetovanje

Summary

There are many ways in which we can approach the question of upbringing depending on what we set as a goal. If we have the interests of the state at heart, then we approach the process of upbringing from Plato's perspective. On the other side, if we set as a goal the complete development of a person according to its natural predispositions, we approach the process of upbringing from the perspective of J. J. Rousseau. Both these approaches have its advantages and disadvantages, but in contemporary times it seems as if the naturalistic approach of Rousseau has the upper hand compared to the traditional approach of Plato.

Another crucial question for humans we encounter each day is the question of the cultural evolution and the way it spreads through society. There are many cultures in the world, each developed in its own way. Some phenomena have short periods of existence inside one culture while others remain and are being transmitted for generations. Memetics and epidemiology of representations are two models which try to explain the cultural phenomenon and in which way it spreads through society.

Both upbringing and culture have immense influence on humans and they also influence their behaviour. In this context we are talking about conditioning, when culture shapes human behaviour through the process of upbringing to make humans behave according to desired values, norms and rules.

Key words: upbringing, culture, traditional upbringing, naturalistic upbringing, Plato, Rousseau, Dawkins, memetics, meme, cultural evolution, Sperber, epidemiology of representations, conditioning

Uvod

Odgoj i kultura su od iznimne važnosti u čovjekovom životu stoga nam je jednako tako važno pronaći najbolji mogući pristup odgoju i pokušati objasniti na koji način kultura nastaje i širi se društvom. Ukoliko odgovorimo na ta dva pitanja vjerojatno možemo daleko više utjecati na oba segmenta čovjekovog života na bolji i uspješniji način. Odgoj je od ključne važnosti za čovjeka jer se odgajanjem zapravo upoznajemo s vlastitom okolinom i drugim pojedincima s kojima dijelimo veliki dio svog života, uključujući i sve pozitivne i negativne događaje. Odgojem postajemo članovi društva jer nam se njime usađuju određene vrijednosti, norme i pravila koja se njeguju u tom društvu. S druge strane čovjek kao društveno biće stvara iznimno zanimljiv fenomen koji nazivamo kulturom. Kultura je produkt međusobne interakcije između ljudi koji žive na istom području i iskorištavaju prirodne resurse koji su im na raspolaganju. Način kako nastaje kultura i kako se ona širi nam je misterij koji pokušavamo objasniti na razne načine. Koji su to elementi koji čine kulturu, kako se ona prenosi od jednog pojedinca na drugog i u kakvom je odnosu prema odgoju su samo neka pitanja kojima ćemo se baviti u ovom radu.

U prvom djelu pokušati ćemo dati odgovor na pitanje što je to odgoj nakon čega će biti izložena dva temeljima pristupa odgoju. Prvi pristup odgoju o kojem ćemo raspravljati je platonovski pristup (tradicionalni) koji je bio utjecajan većinu ljudske povijesti. Pokušati ćemo prikazati implikacije ovakvog pristupa odgoju primjerima iz povijesti i jedan fiktivni primjer usmjeren prema budućnosti u kojoj se primjenjuje platonovski idealni odgoj. Ono što želimo pokazati ovim primjerima je rigidnost i ograničenost ovakvog pristupa zbog toga jer stvara nepravedne podjele u društvu koje idu u korist samo nekolicini. Najveći problem za ovakav pristup odgoju leži u njegovom podređivanju pojedinca interesima države koja polaže pravo na upravljanje njegovim životom. Drugi pristup o kojem ćemo raspravljati je Rousseauov pristup odgoju

(naturalistički) koji se pojavljuje u doba prosvjetiteljstva, ali dobiva na značaju tek u suvremeno doba. Ovakav pristup odgoju vodi brigu o interesima odgajnika te potiče ostvarenje tih interesa u svrhu izgradnje što bolje odrasle osobe. Ono što je specifično za ovaj pristup je Rousseauova tvrdnja da je čovjek stvoren kao dobar, ali da svojim uplitanjem sve iskvaruje. Ono na što Rousseau misli kad govori o tome negativnom utjecaju je upravo ljudska kultura. On kulturu promatra kao nešto što oštećuje čovjekov prirodni razvoj i naposljetku ga iskvaruje. U ovom djelu pokušati ćemo pružiti malo blažu interpretaciju ovog pristupa odgoju kojom želimo ukazati na njegove prednosti. Također, ukazati ćemo na jedan od osnovnih problema s kojima se susreće ovaj pristup odgoju, a to je činjenica da čovjeka kao društveno biće nikada ne možemo izolirati od kulture.

U drugom djelu rada biti će govora o evoluciji kulture i dva modela koji pokušavaju objasniti kako kultura nastaje i na koji način se širi. Prvi model je memetika, teorija koju razvija Richard Dawkins na temelju analogije sa darvinističkom genetskom evolucijom i sebičnim ponašanjem gena. U ovom modelu pretpostavljena je nova vrsta umnožavača u prirodi koju Dawkins naziva memima i koji se šire oponašanjem od jednog pojedinca na drugoga. Memi se bore za preživljavanje unutar ljudskog mozga i oni koji uspijevaju preživjeti duže razdoblje čine kulturu. Drugi model koji objašnjava evoluciju kulture i o kojem ćemo raspravljati je epidemiologija reprezentacija Daniela Sperbera. Ovaj pristup bazira se na analogiji s virusima i načinom njihovog širenja. Teorija je utemeljena na antropološkim i kognitivnim istraživanjima kojima se tvrdi da kultura nastaje širenjem mentalnih i javnih reprezentacija unutar neke skupine. One reprezentacije koje su dugotrajno rasprostranjene unutar neke skupine postaju kulturne reprezentacije.

U posljednjem djelu rada raspravljati ćemo o uvjetovanju kulture i odgoja na čovjeka te kratko o utjecaju etike na odgoj čime želimo pokazati da čovjek može i treba preuzeti kontrolu nad vlastitom kulturom i njenom evolucijom.

1. Temeljni pristupi odgoju

1.0 O odgoju

Što je odgoj i čemu on služi? Na to pitanje možemo pružiti veliki broj odgovora, možemo voditi vrlo opširne rasprave i vjerojatno i dalje nećemo doći do konačnog odgovora. Kad bismo pitali laike i pripadnike različitih kultura, vjerojatno bismo dobili sliku o tome koliko se ljudska interpretacija, viđenje odgoja i njegove svrhe razlikuju. Zasigurno bismo dobili različite odgovore od pripadnika iste kulture, istog mjesta, pa čak i iste obitelji. Ovakav skup drastično različitih mišljenja o jednom pojmu koji je ključan za čovjeka i njegov razvoj, njegovo ostvarenje kao društvenog bića, govori nam samo o tome kako se odgoj može interpretirati na različite načine kako bi odgovarao zamišljenoj svrsi. Krive interpretacije gotovo uvijek dovode do krivih postupaka što može imati drastične posljedice za pojedinca, grupu, cijelo društvo ili u ekstremnim slučajevima i cijeli svijet. Kako bismo izbjegli krive interpretacije potreban je neki zajednički konsenzus oko toga što točno znači pojam koji koristimo i u koju svrhu ga koristimo.

Odgoj je jedan od takvih pojmova koji su tijekom povijesti često iskorištavani u svrhu ispunjavanja nekog cilja koji je služio za dobrobit nekolicine na račun većine. Razlog zbog kojeg je odgoj imao baš takvu ulogu leži u njegovom značenju za čovjeka kao društveno biće i mogućnosti krive interpretacije nekog pristupa odgoju. Drugim riječima, odgoj je vrlo podložan manipulaciji od strane nekog autoriteta koji nalaže na koji način se odgoj treba provoditi. Taj se autoritet može pozivati na neki drugi autoritet, npr. značajnog autora koji je postavio određenu utjecajnu poziciju o odgoju, pri čemu može tvrditi da je baš takav pristup jedini ispravni pristup, te da se od danog trenutka na dalje u njegovom društvu odgoj treba provoditi na točno zadani način. Ako ovakva slika djeluje kontraintuitivno ili možda pretjerano, dovoljno je da se

prisjetimo autoritarnih režima u nedavnoj prošlosti. Postoji popriličan broj primjera gdje je odgoj korišten u svrhu ostvarivanja nekog političkog, ideološkog ili ekonomskog cilja na načine koji su vrlo nepoželjni u suvremenom kontekstu. Prije nego što prijedemo na konkretne pristupe odgoju, pokušajmo pružiti odgovor na pitanje što je to odgoj i koja je njegova svrha.

1.1 Definiranje odgoja

Iako nam na prvu ruku može djelovati jednostavno, definirati odgoj nije jednostavan zadatak. Tko bi trebao pružiti konačnu definiciju odgoja? Pedagozi i filozofi imati će svoj pristup definiranju odgoja, roditelji i prosvjetni radnici koji svakodnevno rade s djecom i intenzivno sudjeluju u njihovom odgoju imati će drugačiji pristup dok će država ili bilo kakva druga institucija (religiozna ili ideološka) imati svoju definiciju odgoja. Definicija odgoja kakvu pronalazimo kod Milana Polića izvrsno će poslužiti kao polazišna točka daljnje rasprave: *„Odgoj je ukupnost postupaka kojima se u okviru određene kulture slobodnosno razvijaju djetetove, odnosno čovjekove moći.“* (Polić, 2001., 41.). Razvoj moći u ovome kontekstu podrazumijeva intelektualne i fizičke sposobnosti koje se razvijaju pomoću odgoja. Pojam kulture koji Polić uvodi u ovu definiciju biti će u fokusu kasnije rasprave i upravo taj pojam se pokazuje kao problematičan za *slobodnosno* razvijanje čovjekovih moći. Kultura je nesumnjivo neodvojiva od čovjeka kao društvenog bića, ali možemo li tvrditi da je nužna za razvijanje njegovih moći ili je taj razvoj moguć i bez kulture?

Zasigurno čovjek ne bi mogao ostvariti svoj intelektualni potencijal u izolaciji bez kontakta s drugim pojedincima, njegov fizički razvoj isto tako možda nikada ne bi dosegnuo svoj vrhunac ako se osoba ne bi vlastitim razvojem uspoređivala tj. natjecala s drugim pojedincima. Naš razvoj usko je vezan uz druge ljude koji nas okružuju i utječu na nas, ali vjerujem da Polić olako koristi pojam *„u okviru određene kulture“*. U ovakvom kontekstu odgoj može služiti održavanju stabilnosti trenutnog sustava, nešto što možemo pripisati osobinama tradicionalnog odgoja. Naravno, mogli bismo ovakvu definiciju odgoja prikazati i na drugi način, da bude sukladna progresivnim pristupima odgoju, ali pojam kulture mogao bi se i dalje pokazati kao problematičan. Možemo li postavljati pojedinca u podređeni položaj naspram

kulture, tj. mora li njegov razvoj biti vezan za kulturu ili je moguć razvoj u izolaciji od kulture?

Ljudi stvaraju kulturu međusobnom interakcijom, djelovanjem i izražavanjem vlastitih ideja i sposobnosti, održavanjem skupa normi i vrijednosti koje se prakticiraju unutar njihove zajednice. Kultura ima golemi utjecaj na oblikovanje čovjeka, ona je usko vezana uz odgoj te se preko njega zapravo prenosi na djecu (i druge ljude) čime osigurava svoj opstanak. Različite metode kojima se pristupa odgoju u praksi imaju poprilično različite efekte. Rasprava će u ovom dijelu biti fokusirana na dva pristupa odgoju. Prvi pristup koji ćemo analizirati je Platonov, možemo ga nazvati i tradicionalnim, prema kojem svaka osoba ima svoju ulogu i funkciju u društvu koju mora obavljati te procesom odgajanja dobiva obrazac prema kojemu se treba ponašati i ispunjavati svoju dužnost kao pripadnik tog društva. Drugi pristup je naturalistički, Rousseauova metoda odgoja prema kojoj pojedinca treba odvojiti od kulture koja ga kvari: „*God makes all things good; man meddles with them and they become evil*“ (*Bog stvara sve stvari dobrima, čovjek ih iskrivljuje svojim uplitanjem*)(Rousseau, 2014, 5.). Rousseau kulturu smatra negativnim utjecajem te stoga tvrdi da se odgoj treba provoditi na prirodan način, poticanjem znatiželje odgajanika i njegovih interesa kako bi se ostvario kao osoba kakvom ju je bog stvorio, neiskvarena ljudskim uplitanjem.

U kratkim crtama, za Platona i Rousseaua kultura i odgoj imaju drugačije značenje. Platonu odgoj predstavlja metodu za očuvanje društva i njegove kulture, pojedinac ima točno zadanu ulogu unutar sustava i dužnost izvršavanja te uloge.¹ S druge strane za Rousseaua kultura je ograničavajući element čovjekova razvoja i odgoj bi se trebao provoditi u izolacijskom okruženju, bez utjecaja kulture.²

¹ za izvorni opis Platonovog pristupa odgoju pogledati Platon - *Država*, Naklada Jurčić, Zagreb 2001.

² Rousseau svoju teoriju izlaže u djelu *Emile* ili *O odgoju* u kojoj je prikazan cjelokupni proces odgoja pojedinca od strane odgajatelja.

1.2 Odgoj i kultura

Polić smatra da je odgoj vezan uz kulturu i da se jedino uz kulturu može provoditi: „*Kao slobodonosan, odgoj je samosvršan i ne može služiti ničemu, jer se u protivnom pretvara u manipulaciju. Da bi bio slobodonosan, odgoj mora poticati stvaralaštvo, a to može samo ako je na njemu, tj. na slobodi i utemeljen. No, kako je odgoj zbiljski moguć tek unutar određenog kulturnog obzora i na povijesnom temelju, njegov je najbitniji dio upravo obrazovanje. Kao pak onaj dio određene kulture u kojem ona kao cjelina nalazi svoj povijesni izraz, odgoj je istodobno i zalog njene budućnosti. Stoga je odnos prema odgoju u bitnome i odnos prema određenoj kulturi i njoj budućnosti.*“ (Polić, 2001., 41.).

Čovjek kao društveno biće ostvaruje sebe i svoj potencijal u interakciji s drugim ljudima i tom interakcijom stvara kulturu nekog društva. Odgojem prenosi one elemente kulture koje želi dugoročno zadržati, to mogu biti moralne norme, pravila ponašanja, društveni običaji i rituali itd. Drugim riječima, kultura pomoću odgoja osigurava svoj opstanak, pronalazi nove konzumente pomoću kojih će se razvijati i prenositi dalje. Odgoj s druge strane ima funkciju i svrhu provođenjem unutar neke kulture tj. nekog društva, jer sam po sebi gubi tu svrhovitost. Čini se da pored već navedene svrhe odgoja (*razvoj čovjekovih moći*), također postoji još jedna svrha kojoj služi, a to je očuvanje i širenje kulture. Ovaj odnos između kulture i odgoja možemo usporediti sa simbiozom, dva organizma (sustava) međusobno ovisna jedan o drugome, suradnjom osiguravaju svoj opstanak. Kultura se vjerojatno ne bi mogla širiti na način na koji se širila u ljudskoj povijesti da nije imala odgoj kao oruđe kojim je čovjek oblikovan da postane njen konzument i prenositelj. Odgojem se elementi kulture poput morala, pravila ponašanja, religijskih praksi itd. prenose sa skupine na pojedinca. Poliće kao i gotovo svi ostali teoretičari pod odgojem podrazumijevaju i obrazovanje. Za njih je obrazovanje najbitniji element odgoja jer ono garantira budući opstanak i uspjeh kulture. Stoga možemo reći da odgoj nije samosvršan

kako tvrdi Polić, on ima svrhu ostvarenja čovjekovih moći unutar zajednice i prenošenje kulture na nove pojedince. Da bi bio samosvršan, morali bismo ga odvojiti od kulture kao što Rousseau tvrdi da bismo trebali. Takav pristup može djelovati poželjan za neke ljudi, ali mnogi će se protiviti takvome odgoju jer on predstavlja prijetnju za postojeći skup vrijednosti i normi nekog društva.

1.3 Platonovski pristup odgoju

Ljudsko društvo je tijekom povijesti često koristilo neko filozofsko učenje u svakodnevnom životu. Platonovo učenje o odgoju je jedno od takvih, iako većina ljudi nikada nije čitala Platona niti neko od njegovih djela, vjerujem da postoji i značajan broj onih koji nikada nisu niti čuli za njegovo ime (što je poražavajuća činjenica sama po sebi). Razlog ove tvrdnje leži u tome što malo detaljnijom analizom pristupa odgoju u povijesti, uviđamo kako je Platonov odgoj pojedinca za obavljanje uloge u društvu uvelike bio prisutan tijekom dugih razdoblja povijesti te je bio prevladavajući pristup odgoju. Iako je Platonova metoda odgoja nije poželjna za današnja liberalna društva i vjerojatno na prvi pogled nam se ne čini da je toliko često provedena u stvarnosti kao što to ovdje tvrdim, no ubrzo ćemo vidjeti da nije tako. Dakle, glavni element koji ovdje analiziramo je podjela uloga unutar društva i odgoj za izvršavanje tih uloga.

Podjela na klase i staleže, unutar jednog društva nije nikakva novost. Ljudi su se oduvijek djelili na klase pri čemu je svaka klasa imala svoje privilegije (ili ih nije imala uopće) i svoje norme (moralne i socijalne). Platon je u „Državi“ uspostavio model odgoja onako kako je vidio idealnu državu, pa je prema tome i cijeli pristup koji on opisuje idealiziran. Društvo je podjeljeno na klase u kojima svaki pojedinac ima ulogu koju mora obavljati i za koju je odgajan i obrazovan, a sve u svrhu dobrobiti države kojoj pojedinac pripada. Njegov argument temelji se na tome da je odgoj najvažniji instrument u oblikovanju pojedinca o kojemu ovisi država, tj. cijelo društvo. Stoga, Platon zaključuje da država treba imati kontrolu nad odgojem svojih građana jer njena budućnost ovisi o njima. Interesi pojedinaca vezani su za interes države stoga ona ima pravo uzeti odgoj pod svoju kontrolu (Quraishi, Quraishi, 1957.).

Ovaj argument često je korišten upovijesti kao opravdanje za državno uplitanje tj. kontrolu odgoja. U nacističkoj Njemačkoj kao i raznim drugim

autoritarnim režimima ovaj argument bio je temelj za državnu kontrolu odgoja i indoktrinaciju društva koja je često bila provođena. Platonovski pristup odgoju zanemaruje individualnost i podređuje pojedinca kolektivu što je jedan od glavnih elemenata bilo kojeg autoritarnog režima. Najočitiiji primjeri toga su upravo spomenuti nacistički režim u Njemačkoj u tridesetim i četrdesetim godinama dvadesetog stoljeća, fašistički režimi u Italiji i Japanu u istom razdoblju te niz drugih u raznim državama svijeta.³ U ponekim društvima takav oblik odgoja još uvijek je prisutan unatoč njegovim očitim nedostacima.⁴ Sličan oblik kontrole nad odgojem, pa stoga i društvom, bio je prisutan i u komunističkim državama koje su također provodile indoktrinaciju u svrhu postizanja kolektivizacije društva, tj. stvaranja kolektivne svijesti građana kao cilj i sredstvo uspješnosti neke države. Znanje je postavljeno kao element kojeg pojedinac usvaja odgajanjem na način koji određuje država. Usvajanje tog znanja ključno je za budući uspjeh društva, a poslušnost je postavljena kao vrlina odgajnika koji bez propitivanja i sumnje u autoritet biva oblikovan kao funkcionalni član tog društva. Odgoj u ovom kontekstu znači manipulaciju: *“postupak kojim se nekoga ili nešto koristi kao sredstvo za postizanje određenog cilja“* (Polić, 2006, 28).

Razne ideologije, političke ili religijske, u praksi su koristile odgoj kao sredstvo manipulacije kako bi postigle svoj cilj, dominaciju i kontrolu društva u svrhu ostvarivanja društvenog i ekonomskog poretka koji osigurava dugoročni opstanak i korist za vladajuće. Ta korist ne mora nužno biti samo za one koji nameću takav oblik manipulacije jer skupina koja provodi manipulaciju

³ mogli bismo navesti i NDH kao primjer puno bliži nama ali nisam dovoljno upoznat sa programom te fašističke tvorevine i njenim propisivanjem odgoja kako je to bilo rađeno u navedenim zemljama. Očitiji, ali bitno drugačiji primjer toga bila bi *Titova omladina* i proslava *Dana mladosti*. Iako je glavna svrha toga bila stvaranje i jačanje kulta ličnosti, ne može se zanemariti odgojni utjecaj na formiranje mladeži unutar obitelji u svrhu sudjelovanja u održavanju Dana mladosti.

⁴ to su uglavnom tradicionalna društva u kojima religija i njene institucije imaju snažan utjecaj na svim područjima

odgojem može držati do interesa onih koje manipuliraju. Ali takvo postupanje nema nikakvo opravdanje jer svaka osoba u suvremenom kontekstu ima pravo na samoodređenje i ispunjavanje vlastitih interesa koji ne moraju nužno biti u skladu s državnim interesima ili interesima društva kojeg je ta osoba član.⁵ Aristotel također djeli stav sa Platonom o podređenosti pojedinca društvu tj. državi. Za njega je odgoj također oruđe kojim država ostvaruje svoje interese. Pojedinac je u službi države tj. on *pripada državi* pa stoga država polaže pravo na odgajanje pojedinca jer to uječe na njen opstanak. Aristotel smatra da odgoj služi razvijanju navika pojedinca i uloga odgajatelja je da potiče razvijanje poželjnih navika.⁶ Ovakav pristup također je manipulativan jer prepostavlja da je *navikavanje osnova ispravnog usmjerenja volje* (Polić, 2006, 16.). Provođenje navikavanja pojedinca prema poželjnim obrascima ponašanja također spada u manipulaciju prema čemu takve postupke ne možemo nazvati slobodonosnim odgojem. Ukoliko obrazac ponašanja pojedinca biva usmjeravan prema ispunjenju cilja nekog drugog djelatnika koji svojim djelovanjem nameće poželjni obrazac, ne možemo govoriti o odgoju već manipulaciji. Ali kao što ćemo vidjeti kasnije, manipulacija (ili nešto slično tome) je ključna za razvoj kulture i njen opstanak dok je odgoj, između ostalog, glavno sredstvo te manipulacije. Aristotelu je u središtu odgoja tj. razvijanja navika, upravo pojedinac kojem odgoj pomaže u razvijanju vrline. Platonu je u središtu država i odgoj je samo sredstvo kojim se ostvaruju interesi države.

Platonovski pristup odgoju je tradicionalni pristup, primjenjivan već tisućama godina i prepoznatljivije su dvije direktne posljedice; jedna od njih je društvo podjeljeno u klase te odgoj pojedinca u skladu sa klasom kojoj pripada,

⁵ Ovakvu prepostavku temeljim na opće prihvaćenim vjerovanjima u zapadnoj civilizaciji i postoji golema količina literature koja opravdava ovakve stavove. Filozofija politike je disciplina koja nam pruža odgovore na pitanja vezana uz ovaj problem, ali to nije tema ovog rada pa stoga neću ulaziti u raspravu o istinitosti ove pretpostavke.

⁶ Za cjeloviti pregled Aristotelova pristupa odgoju pogledati Aristotel - *Nikomahova etika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1992.

a druga je podređenost pojedinca sustavu tj. državi, kulturi ili religijskoj zajednici. Takva slika društva bila je prisutna od antičkog doba, tijekom cijelog srednjeg vijeka pa sve do razdoblja prosvjetiteljstva i pojave novih ideja u filozofiji odgoja. No, iako su se nove ideje pojavile, one su puno kasnije dobile na važnosti i njihova primjena postaje aktualna tek u današnje vrijeme. Prije nego prijedemo na taj drugi pristup odgoju zadržimo se još neko vrijeme na raspravi o tradicionalnom odgoju. Uzmimo sada za primjer pristup odgoju koji se zadržao najduže od svih u ljudskoj povijesti i koji bi nam trebao biti najbliži; kršćanski odgoj.

Odgoj u kršćanskom svijetu također je manipulativan, usmjeren je na poštivanje unaprijed postavljene hijerarhije u kojoj pojedinac ima ulogu izvršavanja dužnosti.⁷ U tisućljeću⁸ dominacije crkve nad obrazovnim i odgojnim sustavom čovjeka (barem u europskoj civilizaciji) uspostavljen je platonistički oblik odgoja (ili nešto vrlo nalik tome) u kojem pojedinac rođen u ovome svijetu odgojem dobiva skup moralnih i društvenih normi kojih se mora pridržavati ukoliko želi postići „spasenje“ i pravo na vječni život, tj. život blagostanja. Gotovo cijelo tisućljeće pristup knjigama kao izvorima znanja imali su samo pripadnici crkve. U pojedinim razdobljima određena djela su čak bila uništavana kao heretička jer su predstavljala prijetnju dominantnom društvenom stanju. Odgoj je provođen na način da je „glava obitelji“ autoritet koji postavlja pravila i djeli uloge unutar vlastite obitelji pri čemu pravo na vlastiti autoritet temelji na crkvenom učenju. Svaka osoba imala svoju ulogu na zemlji, a ta uloga je bila služba. Služba se djelila u klase, aristokracija je služila bogu na način da je iz njegovog autoriteta polagala pravo na vladanje ovozemaljskim, svećenici i ostali pripadnici crkve kao institucije, služili su bogu na način da su širili učenje koje su smatrali istinitim i prema tome odgajali tj. oblikovali treću

⁷ koje god one bile, ovdje nećemo raspravljati o njima

⁸ razdoblje srednjeg vijeka

klasu, obične ljude koji su služili, apsolutno svima (bogu, aristokraciji i svećenstvu).⁹

Odgoj u ovom obliku imao je za ulogu stvaranje društva koje je bilo utemeljeno na mislima korisnim za stabilnost i trajnost postojećeg sustava. Odgojem su se razvijale poželjne osobine, a među najpoželjnijim je bila poslušnost (svakako ključni element održavanja takvog sustava). Nekritičkim usvajanjem društveno korisnih misli pojedinac postaje nekritička, poslušna, odrasla osoba koja održava dogmatični poredak u društvu. Usađivanjem poželjnih oblika ponašanja u ranoj dobi sustav je osiguravao trajnost i stabilnost. Tek je pojava pojedinaca koji su počeli sumnjati u valjanost nekih pretpostavki takvog sustava uzrokovala nestabilnost i promjene, npr. Marin Luther, Galileo Galilei, Nikola Kopernik itd. Polić ističe da je divergentno mišljenje bilo ključno za pojavu ovakvih pojedinaca koji su uvelike utjecali i promijenili svijet.¹⁰

Ovaj oblik odgoja vrlo je blizak Platonovom, autoritet u kršćanskom odgoju proizlazi iz boga, kod Platona iz svijeta ideja. Društvo je u oba slučaja podjeljeno u klase, aristokracija, svećenstvo i seljaci u kršćanskom; filozofi, vojnici i robovi u Platonovom. U oba pristupa želi se postići stanje u kojemu članovi društva bezuvjetno ispunjavaju svoju dužnost tj. ulogu, a nepoželjno je propitivanje autoriteta i sumnja u njegovu legitimnost. Ovakav pristup odgoju ima oblik čiste reprodukcije, *slušaj, pamti, ponovi* i usmjeren je na prošlo, a ne na buduće (Polić, 2006., 29.). Njegova usmjerenost na prošlo označava svrhu takvog pristupa, a to je zadržavanje trenutnog stanja.

Postoji još jedan primjer koji vrlo dobro prikazuje Platonistički pristup odgoju, iako nije strogo riječ o odgoju već ga prije možemo nazvati *preodgojem*. Vjerujem da vojničku obuku možemo bez problema analizirati u ovom kontekstu. Osoba koja pristupa vojsci vrlo često mora ostaviti svoj civilni život

⁹ ovakav prikaz je pojednostavljen i simboličan, ne tvrdi se da je to stvarna bila slika svijeta

¹⁰ više o divergentnom mišljenju u Polić - *činjenice i vrijednosti*, 54 - 65.

iz sebe¹¹, barem za vrijeme trajanja obuke. U samom procesu vojne obuke pojedincima se vrlo često ističe kako njihova individualnost nije poželjna što se opravdava većom vjerojatnošću da će pojedinac ili čak cijela grupa njegovih suboraca stradati zbog takvog razmišljanja. Vojničkim drilom, ponavljanjem naizgled besmislenih i nepotrebnih djelatnosti poput marširanja kilometrima i satima u jednom ritmu, postiže se svojevrsna kohezija unutar grupe. Pojedince se ovom metodom navodi na potiskivanje individualnog i podređivanju grupi, ukoliko se pojedinac suprotstavlja metodi poznato je korištenje raznih mjera kojima se njegov otpor slama. Neke od tih metoda slamanja otpora je dodatno izvršavanje naredbi poput već navedenog marširanja, vježbanja pod punom ratnom opremom koja može težiti i do nekoliko desetaka kilograma, dodatno opterećenje cijele grupe uz izričito okrivljavanje pojedinca za to opterećenje zbog iskazivanja individualnosti itd. Vojni mehanizam svojim razvojem i modernizacijom pronašao je mnogo novih i efikasnih metoda pomoću kojih se slama volja pojedinca i njegova individualnost te se podređuje mehaničkom izvršavanju zapovjedi i naučenih radnji bez sumnje u autoritet. Vojničkim drilom, kao i u tradicionalnom odgoju, razvijaju se poželjne navike pojedinca (poslušnost), uklanja se kritičko mišljenje i stvara osjećaj pripadnosti kolektivu, stvara se mehanizam koji služi očuvanju i preživljavanju sustava koji ga provodi.

Svi ovi primjeri koje smo do sada obrađivali u kontekstu Platonističkog pristupa odgoju usmjereni su na ono što je bilo, na razdoblja ljudske povijesti gdje se koristio model odgoja koji možemo usporediti sa Platonovim i pronaći zajedničke elemente koji ih spajaju. No zamislimo sada na trenutak jedan drugačiji primjer koji je usmjeren prema budućnosti. U ovom misaonom eksperimentu pretpostavimo da tehnološkim napretkom čovječanstva, razvijemo uređaj koji može u potpunosti skenirati genetski kod fetusa te prema nekom matematičkom i biološkom modelu predvidjeti potencijalni intelektualni i fizički

¹¹ u prijašnjim vremenima to je bilo znatno duže razdoblje uz strožu podjelu između civilnog i vojnog života

razvoj buduće osobe do potpune točnosti. Nazovimo ovakav projekt *maksimizacija ljudskog potencijala*, i pretpostavimo da je usvojeni pristup u odgoju Platonovski. Takvo društvo bi na temelju očitavanja koja računala pružaju po pitanju potencijalnog razvoja buduće osobe, moglo ustrojiti efikasni odgojno-obrazovni sustav prilagođen svakoj osobi u skladu s njenim potencijalnim intelektualnim i fizičkim razvojem. Svaka osoba ima predeterminiranu ulogu u društvu i njen potencijal, kakav god on bio, se u potpunosti maksimizira, tako da osoba u cjelosti iskorištava sve svoje prirodne predispozicije s kojima se rađa. Takvo društvo vrlo vjerojatno bilo bi tehnološki i ekonomski daleko razvijenije nego što mi možemo zamisliti, ali pitanje je – je li bismo htjeli živjeti u takvom društvu? Iako sustav ovako opisan zapravo iskorištava prirodne predispozicije pojedinaca i razvija ih do maksimalnih dosega, on i dalje djeluje kao vrlo hladan i nepoželjan, a svijet u kojem bi se odvijao ovaj proces nepoželjan.¹² Za razliku od svijeta kakav postoji u filmu *Gattaca* u ovoj Platonovoj utopiji čak i oni koji su bez nekih posebnih talenata i sposobnosti zbrinuti su na civiliziran način, osigurana im je zdravstvena njega, potrebna i zdrava prehrana i sve ostale osnovne životne potrebe. Svaki pripadnik u tom društvu ima na raspolaganju iste materijalne uvjete života, jedina razlika je u njihovom odgojno-obrazovnom procesu. Taj element čovjekovog života prilagođen je za svaku osobu drugačije, individualizacijom se osigurava njegov potpuni razvoj, ali oduzeta je mogućnost samoodređenja i bavljenja aktivnostima koje nisu društveno korisne ili poželjne. Odgojem se implementira ideologija koja opravdava ovakav pristup i postupanje s ljudima, ideologija koja je dovela do takvog stanja u društvu da svi prihvaćaju jednake materijalne uvjete života bez obzira na rad koji obavljaju, ali prihvaćaju i različite pristupe u obrazovnom procesu. Ovakav svijet može biti svijet blagostanja u kojemu su sve materijalne potrebe ljudi zadovoljene ali njihov društveni i privatni život je pod kontrolom države. Ono što ovaj primjer pokazuje je svijet kakav bi imali kad bi

¹² sličan ali bitno drugačiji primjer svijeta možemo pronaći u filmu *Gattaca* redatelj Andrewa Niccolija

se strogo držali Platonovog odgoja i njegove idealne države u futurističkom obliku. Očito je da barem intuitivno, takav svijet nije poželjan. Vjerujem da djelim mišljenje sa velikim brojem ljudi kad kažem da ne bi htio da država na takav način kontrolira privatni život bez obzira na materijalnu sigurnost svakog građana tog društva. Cijena materijalne sigurnosti u ovom kontekstu i ostvarivanja potencijalnog dosega sposobnosti djeluje jednostavno previsoka da bi bila prihvatljiva. Individualizacija je prihvatljiva ali ne u ovom kontekstu gdje je ljudski život u potpunosti podređen interesima društva tj. države.

1.4 Rousseauovski pristup odgoju

Rousseau kao jedan od najznačajnijih mislioca prosvjetiteljstva uvelike je utjecao na društvo i njegova filozofska misao imala je golemi utjecaj na suvremeni svijet. Vratimo se na trenutak njegovom citatu kojim započinje jedno od najznačajnijih djela filozofije odgoja, *Emile*: „*God makes all things good; man meddles with them and they become evil*“ (Rousseau, 2014, 5). Čovjek je po prirodi dobar temeljna je pretpostavka koju Rousseau izlaže i na kojoj gradi cijelu svoju teoriju o odgoju. Njegovo vjerovanje da je kultura negativna, tj. da društvo negativno utječe na pojedinca nametanjem moralnih normi i pravila ponašanja razlog je zbog kojeg Rousseau tvrdi da se odgoj treba provoditi na prirodan način. Drugim riječima, odgajanjem Emila na seoskom imanju, odvojenim od društva, osigurava se izgradnja njegova duha u harmoniji s prirodom. Način na koji se postiže prirodna izgradnja odgajanja u ovom kontekstu je snošenje odgovornosti za vlastito djelovanje na temelju čega se gradi moralni sustav odgajanja (Phillips, Siegel 2013.). Razlika između ovakvog pristupa u odgoju i Platonovog je u tome što se odgajniku ne nameću već utvrđene norme i pravila kojih se on treba pridržavati. Nije mu nametnuta uloga u društvu koja ima svrhu održavanja postojećeg sustava.

Rousseauovski pristup je u duhu prosvjetiteljstva, on je takav da kritički pristupa sustavu i mijenja ga po potrebi. Nije nimalo čudno da je takav pristup odgoju tek dva stoljeća kasnije dobio pozornost i pokušao se implementirati u praksi.¹³ Najpoznatiji primjer implementacije ovog pristupa je *Summerhill* škola Alexandera Sutherland Neilla (Phillips, Siegel 2013.). Sličan pristup ali bitno drugačiji, aktualan je u nordijskim zemljama, posebice Finskoj. Taj suvremeni pristup usmjeren je na učenika i njegov osobni razvoj, na ostvarivanje njegovih osobnih interesa i problemski pristup sadržaju kojim se pojedinac uči

¹³ John Dewey bio je ključan u aktualizaciji ovakvog pristupa. Za njegov doprinos i cjelovitu teoriju o odgoju pogledati John Dewey - *Vaspitanje i demokratija*, Obod, Cetinje 1970.

kreativnom rješavanju problema umjesto reproduciranja činjenica i ponavljanju obrazaca kako se to radilo u prošlosti.

Za razliku od tradicionalnog pristupa odgoju koji je bio usmjeren na izgradnju moralnih osobina i njihovo prakticiranje u postojećem sustavu, suvremeni pristup je usmjeren na izgradnju intelektualnih i fizičkih sposobnosti pojedinca. Također, u suvremenom pristupu odgajanja se potiče na kritičko promišljanje i navodi ga se na samostalno učenje i rješavanje problema. Učitelj ili odgajatelj više nije apsolutni izvor koji prenosi znanje u obliku reprodukcije već se odgajanja potiče i motivira na samostalni rad i otkrivanje. Ovakvim pristupom, pored intelektualnog, razvija se i moralni element. O ovome bi se moglo opširno raspravljati, jer pretpostavka da moralni razvoj prati intelektualni i da će osoba sa izvrsnim obrazovanjem biti i moralna, uvelike ima poteškoća. Dobro ili čak izvrsno obrazovanje ne vodi nužno moralno prihvatljivom ponašanju. Dovoljno je samo podsjetiti na izvrsno obrazovanje koje su dobivali nacistički časnici i njihova djeca u vrijeme Hitlerove vladavine Njemačkom. Možemo li reći da su oni bili moralne osobe iako su imali izvrsno obrazovanje i pojedinci su zasigurno bili među vodećim umovima svog vremena? Intelektualni razvoj ne uvjetuje i moralni razvoj, pogotovo kad je taj razvoj prepušten u ruke države, religije ili bilo kakve ideologije.

Bez obzira na sve pozitivne elemente u Rousseauovom pristupu odgoju, ono što iznenađuje je njegov stav prema odgoju ženske djece koji bi se trebao razlikovati od odgoja muške.¹⁴ U kratkim crtama, Rousseau smatra da odgoj ženske djece treba biti usmjeren prema ženskoj podređenosti muškarcu. Takav stav opravdava pozivanjem na prirodne razlike i činjenice koje muškarce prikazuju kao dominantni spol, fizički nadmoćnije i samostalnije, stvoren za intelektualni rad. Žene s druge strane trebaju biti odgajane za izvršavanje svoje uloge supruge i ranog odgoja djece. Ovakva slika različitog odgoja na temelju

¹⁴ za izvorni i potpuni opis odgoja ženske djece pogledati Rousseau, J.J. - *Emile*, book V, Topbooks, San Bernardino USA, 2013.

spola poslužila je kao jedna od polazišnih točaka za kritiku Rousseaua. Ono što treba uzeti u obzir je kontekst u kojem je nastalo djelo i teorija, te odgoj kojim je Rousseau oblikovan. Odgajan u tradicionalnom kontekstu on sam uvelike je bio oblikovan istim tim kulturnim vrijednostima koje želi udaljiti od odgajanika, stoga njegov stav prema odgoju ženske djece treba sagledati iz povijesnog i kulturološkog konteksta u kojem se Rousseau nalazio. Naposljetku, niti jednu teoriju koja se bavi ovako važnim problemom ne možemo uzimati doslovno, potrebna je interpretacija i prilagodba u suvremeni kontekst. Ideje izvučene iz povijesnog konteksta u suvremenom dobu mogu imati katastrofalne posljedice, najočitiiji primjer toga je primjena nacionalističkih ideja ekspanzije iz devetnaestog stoljeća u ratovima dvadesetog.

Još jedna kritika naturalističkom pristupu upućena je u novije doba od strane C. D. Hardiea pri čemu autor napada analogija prirodnog odgoja koji se uspoređuje s vrtlarenjem (Phillips, Siegel, 2013.). U analogiji se navodi kako se odgoj djeteta može usporediti s vrtlarenjem u kontekstu da je prirodni odgoj sličan postupku u kojemu vrtlar tj. odgajatelj izbjegava činiti bilo koju stvar koja bi mogla poremetiti prirodni razvoj odgajanika. Ono što Hardie zaključuje u svojoj analizi je da analogija nije valjana zbog različitih mentalnih procesa vezanih za učenje kod ljudi koji se ne mogu uspoređivati s fizičkim procesima rasta biljke. Iako prigovor zasigurno ima određenu snagu, to je slučaj samo kad analogiju shvaćamo doslovno. Isto kao što Rousseau nije kategorički tvrdio da svakog pojedinca treba odgajati na seoskom imanju, i da za svakog odgajanika treba postojati jedan odgajatelj, isto tako treba imati na umu da je analogija simbolična i da je ne bi trebalo shvatiti doslovno. Zastupnici naturalističkog pristupa zasigurno ne vjeruju da se odgoj treba provoditi na način analogan vrtlarenju već da je samo potrebno dopustiti prirodni razvoj pojedinca tj. ostvarenje njegovih interesa. Analogija s vrtlarenjem znači da se odgojem ne bi trebala spriječavati dječja prirodna znatiželja i želja za bavljenjem stvarima koje ga zanimaju.

Fokusirajmo se na trenutak na element u Rousseauvom pristupu odgoju koji je od iznimne važnosti, a to je učenje utemeljeno na preuzimanju odgovornosti za vlastito djelovanje. Iskustvo je zasigurno izvrstan izvor znanja, ali se ponekad može pretvoriti u vrlo okrutne lekcije. Učenjem na iskustvu trebali bismo razvijati osjećaj za odgovornost kod odgajanika, i snošenjem posljedica za vlastito djelovanje zasigurno se ostvaruje taj cilj. Poučavanje odgovornosti može se provoditi i na druge načine. Postavljanjem pojedinca na čelo neke grupe i stvaranjem situacije u kojoj je on odgovoran za djela ostalih članova može djelovati vrlo produktivno za moralni i intelektualni razvoj pojedinca i grupe. U tradicionalnom pristupu odgoju također se poučava odgovornosti, ali vjerujem da je njen opseg i doseg unutar uma pojedinca drugačiji s obzirom na način razvijanja osjećaja odgovornosti (poslušnost nasuprot aktivnom djelovanju).

Ovakav oblik učenja iz iskustva je blizak suvremenom pristupu u odgoju i obrazovanju u nekim razvijenijim sustavima, poput nordijskih obrazovnih sustava. Iako su posljedice koje snose odgajanci u odgojnom procesu neusporedivo blaže od navedenih u gornjem primjeru, ono što se želi postići naturalističkim pristupom odgoju je izgradnja osobe u intelektualnom kontekstu poticanjem na istraživanje i ostvarivanje vlastitih interesa. Ukazivanjem na negativne posljedice djelovanja pojedinca razvija se moralni aparat koji navodi odgajnika na odgovorniji pristup okolini i drugim pojedincima u njoj. Fizički razvoj također se postiže poticanjem na prakticiranje vlastitih interesa. Da bismo ostvarili potpun odgoj i razvoj osobe, potreban je uravnotežen pristup odgoju koji uzima u obzir interese odgajnika i usklađuje njegov razvoj na intelektualnoj, fizičkoj i moralnoj razini. U cijelom tom procesu potrebno je voditi računa o ostalim članovima društva kontinuiranim ukazivanjem na negativne posljedice vlastitog djelovanja svakog člana. Rousseau želi odvojiti odgajnika od kulture koja ga okaljava, ali takva situacija je nemoguća zbog čovjekove društvene prirode. Stoga jedino rješenje koje nam u ovome kontekstu

ostaje je naturalistički odgoj pojedinca kao člana društva, a ne kao izolirane jedinice.

Immanuel Kant je 1784. godine napisao članak *Odgovor na pitanje: Što je prosvjetiteljstvo*¹⁵ u kojem pruža jednu vrlo zanimljivu analizu prosvjetiteljstva. Kant tvrdi da je prosvjetiteljstvo *izlazak čovjeka iz maloljetnosti za koju je sam odgovoran* (Kant 2000, 35) pri čemu se maloljetnost prikazuje kao stanje u kojem čovjek prepušta vladanje sobom autoritetima knjige, liječnika i duhovnog učitelja.¹⁶ Rousseau je imao veliki utjecaj na Kanta što se može iščitati iz njegovih tekstova, ali ovdje ćemo se zadržati samo na ovom članku. Ono što Kant tvrdi je da to stanje maloljetnosti nije uzrokovano nedostatkom razuma već volje i odlučnosti da se tim istim razumom koristi (Foucault, 2010.). Tradicionalni pristup odgoju usmjeren je prema stanju maloljetnosti o kojoj govore Kant i Foucault, nekritičko pristupanje autoritetima i poslušno izvršavanje koje je ponekad lakše od samostalnog djelovanja i preuzimanja odgovornosti kakvo potiče naturalistički pristup. U Rousseauovom pristupu odgoju, odgajanja se potiče i usmjerava upravo na korištenje vlastitog razuma procesom odgoja. Suvremeni odgojno-obrazovni sustavi usmjereni su na razvoj kritičkog mišljenja i racionalnosti pri čemu se potiče i moralni razvoj (Phillips, Siegel, 2013.). Vjerujem da etika vrlina¹⁷ djeluje kao jedina etička teorija koja može pružiti poželjne temelje u odgoju za razvoj racionalne, kritički osposobljene i moralne osobe. Ona postavlja ideale i vrijednosti koje mogu biti poželjne bilo kojoj osobi neovisno o kulturi kojoj pripada. Ono što predstavlja veliki problem ovdje je određivanje vrijednosti¹⁸ i vrlina koje se žele razvijati u nekom društvu. Ono što je za odgoj trebalo biti „zvijezda vodilja“ još od doba

¹⁵ vidi Kant, Immanuel - *Pravno politički spisi*, Politička kultura, Zagreb, 2000.

¹⁶ za detaljniju analizu članka vidi Foucault, Michel - *Vladanje sobom i drugima, predavanja na College de France (1982 - 1983.)*, AB Biblioteka, Zagreb 2010.

¹⁷ za izvrstan opis etike vrlina vidi Boran Berčić - *Filozofija (sv. 1)*, Zagreb, 2012.

¹⁸ isto.

prosvjetiteljstva je Kantovski izlazak iz stanja maloljetnosti, čovjekovo preuzimanje odgovornosti za vlastito djelovanje i vladavinu razuma. Zabrinjavajuća je činjenica da ni nakon više od dva stoljeća, i dalje nismo uspjeli izaći iz navedene maloljetnosti.

1.5 Zaključno o odgoju

Pripadanje društvu je od iznimne važnosti za čovjeka i njegov razvoj, pa stoga i očuvanje stabilnosti i sigurnosti tog društva. Pedagozi i slični stručnjaci često posežu za filozofskim tj. etičkim teorijama potrebnim za održavanje trenutne ili neke poželjne ideologije (Polić, 2006, 51.). Danas možemo vidjeti neke obrasce koji se cirkularno ponavljaju tijekom povijesti; npr. veća ekonomska nestabilnost i materijalna nesigurnost koja vodi prema svojevrsnom zatvaranju ljudi i okretanju nekim tradicionalnim vrijednostima. Povećana netrepeljivost među pripadnicima različitih društava i kultura ponajviše dolaze do izražaja usred izbjegličke krize u Europi koja je trenutno u punom jeku. U ovakvoj situaciji nije potreban autoritet da nameće neke negativne stavove prema drugim skupinama, društvo samo preuzima ulogu prisiljavanja pojedinca na konformiranje većinskom mišljenju. Ratna zbivanja i ekonomske oscilacije uzrokuju okretanje društva prema negativnim vrijednostima, ono postaje konzervativnije i odbija novitete, pokušava zadržati neko prošlo stanje u trenutku kad je takvo stanje gotovo nemoguće povratiti.¹⁹ U kontekstu izbjegličke krize u Europi, protivnici zbrinjavanja ratnih izbjeglica u zemljama EU koriste ugrožavanje kulturne slike Europe kao argument za svoje stavove.

Sličan obrazac društvene prisile događao se u doba nacizma i fašizma u Europi uz dodatak snažnog represivnog aparata koji je dodatno osiguravao poslušnost. U takvim situacijama razvija se kolektivna svijest koja ograničava želje i htijenja pojedinca, prisiljava ga na komformiranje ukoliko želi izbjeći kažnjavanje (Haralambos, Holborn, 2002., 888.). Latinska izreka *Historia magistra vitae est* (povijest je učiteljica života) u ovome kontekstu gubi svaki smisao jer očito ne učimo iz povijesti kad se uporno ponavlja navedeni obrazac društvenog ponašanja.

¹⁹ slika koju možemo usporediti sa događajima nakon Francuske revolucije gdje svaki pokušaj vraćanja na staro se pokazao kao uzaludnim

U zemljama Commonwealtha postoji medalja za junaštvo, tzv. Viktorijin križ. Iako sama medalja nema nikakvu materijalnu vrijednost jer je sačinjena od bronce, njena simbolika je neprocjenjiva. Medalja se dodjeljuje pojedincima čija su individualna djela u ratno doba bila činovi iznimne hrabrosti i junaštva te su utjecala na tok samog rata. Smatra se najvišim odlikovanjem koje pojedinac može dobiti i jednom dodjeljena, nikada ne može biti oduzeta. Osoba kojoj je medalja dodjeljena može je nositi čak i ako je osuđena na smrt. Dakle, nema načina da bude oduzeta, i nikakva zlodjela odlikovane osobe nakon primanja medalje ne mogu utjecati na njeno oduzimanje.

Britanski TV voditelj Jeremy Clarkson u dokumentarnom filmu *War Stories*²⁰, navodi da su prema službenim statistikama, veliki broj dobitnika ovog odlikovanja bila muška djeca koja su u ranoj dobi ostala bez oca te su morala preuzeti odgovornost u obitelji za priskrbljivanje potrebnih sredstava za život. Drugim riječima, istaknuti pojedinci su vrlo rano u svom razvoju morali snositi odgovornost za vlastita djela i brigu o ostatku obitelji. Ovaj podatak zasigurno treba dodatnu provjeru koja ovdje nije bila moguća zbog nepristupačnosti potrebnim dokumentima, ali ako ovu tvrdnju uzmemo kao istinitu ona nam može otkriti puno o načinu formiranja osobe od rane dobi na temelju iskustva. Primjer se koristi zbog zanimljivog uzorka koji bi mogao ukazati na kauzalnost između ranog preuzimanja odgovornosti pojedinca za vlastito djelovanje (i ostalih članova grupe kojoj pripada) i budućeg moralnog razvoja.

Ono što možemo zaključiti na temelju nekih diskutabilnih pretpostavki je zanimljiva implikacija postavljanja pojedinca u situacije gdje je odgovoran za sebe i ostale članove grupe. Iako u primjeru dobitnika Viktorijinog križa odgoj nije bio naturalistički već tradicionalni, učenje na vlastitom iskustvu i preuzimanje odgovornosti zasigurno uvjetuje određeno buduće ponašanje osobe. Odgovornost koju su istaknuti pojedinci počeli preuzimati već u ranoj dobi zasigurno je uvjetovala njihova buduća junaštva, tj. stvaranje osjećaja

²⁰ dokumentarni film je snimljen i izdan od britanske TV kuće BBC 2012. godine.

odgovornosti prema ostalim pojedincima koji su ih okruživali. Kauzalnost je nesumnjivo prisutna i vjerujem da je takva kauzalnost upravo ona na koju Rousseau cilja u svom pristupu odgoju. Kod Rousseaua situacija u koju je postavljen pojedinac naravno nije ekstremna kao u gornjem primjeru, ali vjerujem da je cilj njegovog pristupa odgoju upravo ovakav moralni razvoj pojedinca.

Društvene norme i vrijednosti mogu sputavati razvoj pojedinca kad postanu konzervativne i dogmatične. Za potpuni razvoj osobe potrebno je odsutstvo prepreka, a ne ograničenja koja sputavaju i tjeraju na konformizam. Vjerujem da definicija odgoja koju nam je izložio Polić i koja je navedena u samom početku rada nije adekvatna. Polić postavlja odgoj iznad kulture, i tvrdi da je odnos prema odgoju ujedno i odnos prema kulturi i njenoj budućnosti. Ali vjerujem da je situacija zapravo obrnuta. Kultura je nadređena odgoju, vrijednosti i norme koje se njeguju unutar određene kulture uvjetuju pristup odgoju. Ukoliko je kultura nekog društva usmjerena na zadržavanje postojećeg stanja, onda će i odgoj biti usmjeren na usađivanje tih vrijednosti i normi na način da se one ne mjenjaju. Ono što se odgojem postiže je upravo prijenos kulturnih elemenata iz generacije u generaciju. Prema tome, odgoj možemo definirati kao *cjeloživotni proces kojim se prenosi kultura nekog društva s generacije na generaciju pri čemu se potiče razvoj intelektualnih, fizičkih i moralnih sposobnosti pojedinca*. Razvojem navedenih sposobnosti pojedinac može biti u poziciji da utječe na vlastitu kulturu pa stoga i na one elemente kulture koji se prenose odgojem. Progresivna kultura biti će otvorena takvom djelovanju pojedinaca, dok ona konzervativna će takve pojedince pokušati neutralizirati ili natjerati na konformiranje.

Najbitniji element odgoja treba biti razvoj kritičkog mišljenja, racionalnosti i odgovornosti pojedinca, to je nesumnjivo ono čemu težimo ili bismo barem trebali težiti. Ukoliko želimo stvoriti svijet tolerancije i razumijevanja prema razlikama između ljudi i drugih kultura, potrebno je

iznimno kritički pristupiti vlastitoj kulturi i njenim vrijednostima. Kantovim riječima, razum mora nadvladati autoritet knjige i duševnog učitelja, kritički um mora konstantno evaluirati vrijednosti vlastite kulture i preuzeti odgovornost za posljedice koje one impliciraju. Čovjek stvara kulturu u interakciji s drugim ljudima, i kao njen tvorac trebao bi imati kontrolu nad njom. U situaciji gdje kultura ima kontrolu nad čovjekom, odgoj je prva žrtva od mnogih koje tek slijede.

2. Evolucija kulture

2.0 Čovjek i kultura

Čovjek je društveno biće i jedan od najvažnijih elementa za čovjeka kao takvog je kultura. Vjerujem da nije problematično reći kako je ona produkt interakcije između pojedinaca unutar određene skupine pri čemu se određeni elementi unutar te skupine zadržavaju i prenose iz generacije u generaciju. Ti elementi su najčešće skupovi vrijednosti koje se njeguju unutar te skupine, norme i pravila ponašanja, ideje i vjerovanja, kao i materijalni elementi njihova stvaralaštva. Ali ne možemo reći da su to jedini elementi kulture, i kompletna definicija kulture je puno teži pothvat nego što se to na prvu čini. Sociologija je najznačajnija društvena znanost koja se bavi pitanjem kulture stoga ćemo ovdje koristiti sociološku definiciju kulture. Sociolozi kulturu definiraju kao *ukupnost načina života nekog društva* (Haralambos, Holborn, 2002., 884.). Ovakva definicija uključuje sve elemente koje možemo smatrati djelovima skupa kojeg nazivamo kulturom. Unutar sociologije postoji još niz podjela kulture na manje jedinice, ali takvu podjelu nećemo ovdje analizirati jer bi to bio preveliki pothvat, i u ovom kontekstu nepotreban.

Ono što nam je ključno za daljnju raspravu već smo nekoliko puta istaknuli u tekstu, a to je činjenica da je kultura ljudski produkt. Kultura nije stvorila čovjeka, već je on stvorio nju međusobnom interakcijom, i prema tome trebalo bi biti jasno da čovjek ima kontrolu nad njom. Ali ponekad se čini da to nije tako, pogotovo kad se u pokušajima zadržavanja ili promjene neke kulturne prakse djeluje na štetu bilo većine ili manjine. Takve pojave su bile česte u ljudskoj povijesti. Najpoznatiji primjeri ovoga su religijski ratovi, etnička čišćenja u svrhu stvaranja ili očuvanja neke dominantne kulture nekog područja,

nacistički i fašistički režimi koji su za cilj imali stvaranje društva prema zadanoj ideologiji.²¹

Čini se da je u ovakvim slučajevima kultura koja je ljudski produkt, imala toliku snagu i utjecaj da je zavládala čovjekom i njegovim djelovanjem. Očito postoji neki odnos između čovjeka i kulture koji navodi ljude na iracionalno ponašanje, na agresivne konflikte u kojima rijetko kad nekoga možemo nazvati pobjednikom. Vjerujem da je ova negativna strana kulture ono što na nagnalo Rousseaua da u svojoj filozofiji odgoja zastupa stav kako se odgoj treba provoditi u odsutstvu kulture. Ljudsko uplitanje kojim se iskvaruje čovjeka je upravo negativna strana kulture koja ga pretvara u takav agresivni aparat sklon iracionalnom ponašanju, situacija u kojoj ljudski produkt vlada čovjekom i njegovim djelovanjem. S druge strane teško možemo zamisliti zajednicu koja ne stvara i djeli među sobom neki način života kojeg nazivamo kulturom. Način na koji ljudi prenose kulturu s generacije na generaciju odvija se procesom odgoja. O ovome smo već govorili u prethodnom poglavlju, i vjerujem da je u ovome kontekstu jasno zbog čega smatram da je odgoj podređen kulturi.

Ono što je iznimno fascinantno u ovom kontekstu je način na koji se kultura širi određenom populaciju ljudi. Na koji način se cijeli skup vrijednosti, ideja, normi itd. koji sačinjavaju kulturu šire unutar nekog geografskog područaja okupljajući golemi broj pojedinaca oko tog zajedničkog i ujedinjavajućeg elementa. Sociološku definiciju kulture moramo produbiti na neki način kako bismo mogli objasniti zašto i kako se kultura kao pojava širi populacijom. Zašto se neke pojave naglo i intenzivno šire populacijom samo da bi naposljetku nestale istom brzinom, dok se neke druge zadržavaju i prenose dalje generacijama uz vrlo malo promjena? Kultura se razvija na specifičan način koji često uspoređujemo sa evolucijskom teorijom, stoga ćemo dalje raspravljati o evoluciji kulture i dva modela koji objašnjavaju njenu evoluciju.

²¹ veliku ulogu u ovim događajima imali su ekonomski i politički ciljevi, ali njih također možemo u širem smislu svrstati u isti skup sa kulturom

2.1 Memi

Jedna od najpopularnijih i najraširenijih teorija o evoluciji kulture je Dawkinsova teorija memetike.²² Dawkins kao izraženi pobornik darvinističke teorije evolucije kulturu promatra s gledišta biologije i prirodnih zakona nasljeđivanja. Prema Dawkinsu kultura nije samo obilježje ljudi već i drugih vrsta u prirodi: „*prijenos kulture nije osobitost samo čovjeka. Najbolji primjer kojeg znam, a ne odnosi se na čovjeka opisao je P.F. Jenkins; riječ je o pjevanju ptice nalik čvorku koja živi na otocima oko Novog Zelanda (...)*“ (Dawkins, 2007., 116.).

Dawkins spomenuti pjev ptica naziva njihovom kulturom²³ zbog postojanja devet različitih melodija koje ptice pjevaju. Prijenos melodije s jedne generacije ptica na drugu ne odvija se genetskim putem već mladunčad uči napjeve kopiranjem odraslih mužjaka. Ponekad se može dogoditi da dođe do krivog kopiranja mladunčeta pri čemu nastaju različite varijacije iste pjesme koje se zadržavaju duži period u nekoliko generacija na određenom području. Ono što Dawkins zaključuje iz ovog primjera je da se kod ljudi na sličan način prenose određene ideje, tehnike, vjerovanja, melodije, itd. Ovu skupinu elemenata Dawkins naziva „*memima*“.

Memi su umnožavači, Dawkins ih uspoređuje sa nama drugom poznatom vrstom umnožavača – genima. Analogijom tvrdi da se memi, isto kao i geni, kopiraju na isti način, te se također bore za „preživljavanje“. Za razliku od gena koji su temelj preživljavanja bilo koje vrste života na Zemlji, memi su specifični za kulturnu evoluciju.

Dawkins koristi termin *mem* koji dolazi od grčke riječi *mimeme* što znači *oponašanje*. Za razliku od gena koji se umnožavaju kopiranjem, memi se umnožavaju oponašanjem. Kultura se širi pomoću mema, pri čemu ideje,

²² vidi Dawkins R. - *Sebični gen*, Izvori, Zagreb 2007.

²³ Dawkins ovakvu klasifikaciju preuzima od P.F Jenkinsa

tehnike, vjerovanja itd., predstavljaju jedinice mema. Ljudskom interakcijom memi se prenose s jednog *domaćina* na drugog, tj. iz jednog mozga u drugi.²⁴ Također, njihovo širenje potpomognuto je pisanim tekstom, snimljenim audio i vizualnim sadržajem, usmenom predajom itd. Isto kao i geni, memi se bore za preživljavanje, što objašnjava zašto neke pojave traju kratko unutar manje skupine ljudi, dok se neke druge prenose generacijama. Dawkins tvrdi da memi doslovno *zaražavaju* ljudski mozak poput virusa²⁵ pri čemu uvjetuju *strukturu živčanog sustava ljudi diljem svijeta* (Dawkins, 2007., 221.)

Preživljavanje mema ovisi o njihovoj uspješnosti u zaražavanju ljudskog uma. Dawkins za primjer daje ideju o postojanju boga koja ima iznimnu privlačnost zbog snažnog psihološkog utjecaja na čovjeka i pružanja odgovora na neka fundamentalna pitanja o životu i svijetu. Mem o bogu je uspješan jer se vrlo lako širi iz jednog mozga u drugi što mu omogućuje trajnost i prijenos iz jedne generacije u drugu. Drugi memi poput glazbenih skladbi, modnih pojava itd., mjere uspješnost na sličan način. Njihova uspješnost mjeri se njihovom zastupljenošću u ukupnoj populaciji ljudi. Geni se prenose kopiranjem, tj. stvaranjem identičnih kopija, što nije slučaj s memima. Oni se izmjenjuju u prijenosu na gotovo identičan način kao pjev ptica u ranijem primjeru, oni su podložni stalnim mutacijama. Dawkins tvrdi da se memi mogu i pomagati, tj. spajati ako takvo nešto pomaže njihovom uspješnijem preživljavanju i širenju.²⁶

Dawkins završava poglavlje o memima s riječima: „*Građeni smo kao genski i odgojeni kao memski strojevi, no imamo snage okrenuti se protiv naših tvoraca. Mi, jedini na Zemlji, možemo ustati protiv tiranije sebičnih umnožavača*“ (Dawkins, 2007., 229.) Ovime se tvrdi upravo ono o čemu smo govorili u prijašnjim poglavljima, kultura dominira ljudskim ponašanjem, ali

²⁴ Dawkins tvrdi da se memi nalaze unutar ljudskog mozga

²⁵ usporedba sa virusima u ovome kontekstu nije povezana sa drugim epidemološkim, modelom kulturne evolucije

²⁶ vidi Dawkins R. - *Sebični gen*, Izvori, Zagreb 2007. str. 226.

čovjek ima sposobnost preuzeti kontrolu i aktivno utjecati na vlastitu kulturu. Ako su neki elementi kulture negativni u nekom kontekstu, npr. rasizam, spolna diskriminacija, vjerska diskriminacija, itd., čovjek je jedini koji može utjecati na te elemente vlastite kulture. S obzirom na to da se odgojem prenose memi koji nose informacije tih negativnih pojava, čovjek može utjecati na njihovo širenje, tj. preživljavanje. Jedino što je potrebno je upotreba vlastitog razuma i prekid u prijenosu neke takve pojave. U ovom kontekstu značajan je Kantov tekst o tri autoriteta koji vladaju maloljetnim čovjekom. Upotrebom razuma i preuzimanjem odgovornosti postajemo punoljetni, prosvijećeni ljudi koji imaju kontrolu nad vlastitom kulturom i svim njenim elementima. Razumom možemo utjecati na izbacivanje negativnih elemenata iz vlastite kulture, ali moramo joj pristupiti kritički i nepristrano. Koliko je takav pothvat moguć pitanje je o kojem bi se moglo naširoko raspravljati, što nećemo ovdje raditi.

Fiktivni primjer navedene promjene, tj. preuzimanja kulture u vlastite ruke, možemo vidjeti u znanstveno-fantastičnom serijalu „*Zvezdane staze*“ gdje postoji planet – „Vulkan“. U svojoj prošlosti „Vulkanci“ su bili nasilna bića, skloni sukobima i razornim ratovima, nešto što je slično našoj ljudskoj prošlosti i sadašnjosti. U jednom trenutku „vulkanske“ povijesti dolazi do pojave filozofskog učenja o kontroli vlastitih emocija, djelovanju u skladu s razumom i logikom, te prihvaćanju raznolikosti. Planet „Vulkan“ i njegovi stanovnici vrlo vjerojatno su konstruirani po uzoru na stoike i njihovu filozofiju s moralom utemeljenim na konzekvencijalističkoj etici, tj. utilitarizmu.²⁷ Iako je primjer fiktivan, ono što se njime pokazuje je sposobnost kontrole vlastite kulture. Čovjek može na isti način zavladatai vlastitom kulturom ako prihvati njenu evoluciju i utječe na nju vlastitim djelovanjem. Kulturna raznolikost, religijske prakse, itd., mogu biti zadržane kao što je to slučaj kod „Vulkanaca“, ali podređene su pacifističkoj filozofiji i vladavini logike i razuma. Vjerujem da kad

²⁷ u velikom broju slučajeva ističu pravilo „*potrebe većine nadvladavaju potrebe manjine*“

Dawkins kaže da imamo snagu okrenuti se protiv naših tvoraca, da ujedno misli i na našu sposobnost odabira mema koji će preživjeti i tvoriti našu kulturu.

Dawkinsova teorija memetike je vrlo zanimljiv pokušaj objašnjenja evolucije kulture koji zadržava veliku popularnost. Njegovim riječima mem o memetici je uspješno zarazio veliki broj mozgova i osigurao svoje preživljavanje, ali u znanosti popularnost neke teorije ne garantira njenu uspješnost. Jedna od kritika memetike usmjerena je na analogiju s genima. Ovom kritikom želi se ukazati da prijenos kulturnih informacija i elemenata nije analogan genetskom prijenosu, zbog toga što se genetska obilježja prenose vertikalno s roditelja na potomke. S druge strane kultura se prenosi i lateralno, unutar grupe vršnjaka, s djece na roditelje itd. Njen prijenos također je usko vezan uz razvoj tehnologije i ne odvija se slijepim kopiranjem već intencionalno (Prinz, 2011.). Jedinice kulture, tj. njeni elementi, nisu replikatori i njihovo oponašanje je često sklono greškama prilikom oponašanja (Lewens, 2013.).

Drugi prigovor je da kulturni elementi ne stvaraju sojeve, tj. nemaju uvijek svoje podrijetlo. Kod gena je moguće utvrditi početak nekog soja i pronaći podrijetlo nekog specifičnog gena, dok u slučaju kulture to nije moguće. Koristeći Dawkinsov primjer s religijom, tvrdi se da pojedinac može imati više različitih metoda za preuzimanje religijskih obrazaca: utjecajem roditelja, okoline ili jednog specifičnog pojedinca, itd. Sam izvor onog što se prenosi na pojedinca ne mora nužno biti jasan i ponekad je u širem kontekstu nemoguće otkriti otkuda potiče neka ideja ili praksa poput religije (Lewens, 2013.).

Treći prigovor koji možemo uputiti teoriji memetike je taj da kultura ne može biti *raspršena u odvojene jedinice*. Razumijevanje neke složenije cjeline, bila to znanstvena teorija poput Einsteinove teorije relativnosti ili religijska priča o postanku svijeta, ovisi o sposobnosti stvaranja koncepta koji ujedinjuje niz partikularnih informacija u složenu cjelinu koja ima smisla za pojedinca. Nije dovoljno samo poznavati dijelove neke cjeline da bi se razumjelo kako ona funkcionira (Lewens, 2013.).

Ono što moramo priznati Dawkinsu je činjenica da se ponašanje kod djece uči oponašanjem odraslih koji ih okružuju. Ovo zasigurno ide u prilog teoriji memetike, ali ne mora nužno potvrđivati da memi kao takvi postoje. Njihova analogija s genima susreće se s nizom kritika, neke od njih smo već naveli. Razlog zbog kojeg je analogija s genima toliko problematična za memetiku je Dawkinsova tvrdnja da su memi nova vrsta umnožavača u prirodi. Njegovo objašnjenje evolucije kulture ne poziva se samo na sličnost u načinu reprodukcije gena i mema, već se tvrdi da su memi stvarni entiteti što je gotovo nemoguće dokazati. Snaga ove teorije leži u njejoj aplikabilnosti pri objašnjavanju kulturne evolucije, ali postoji niz drugih objašnjenja koja imaju veću snagu u objašnjavanju kulturne evolucije i koja nisu utemeljena na upitnim entitetima poput mema.

2.2 Epidemiologija reprezentacija

Nasuprot Dawkinsovoj analogiji s genima i teoriji memetike stoji epidemiološka analogija Daniela Sperbera. Epidemiološki pristup uspoređuje širenje kulture sa širenjem virusa u okolini. Analogija se koristi zbog velike sličnosti u brzini i načinu širenja virusa i u ovom slučaju kulture. Također, prednost epidemiološke analogije je u tome što se prijenos ne odvija slijepo kao u slučaju mema, prijenos u ovom slučaju može biti intencionalan. Sperber opisuje kulturu kao *široko rasprostranjene, dugotrajne mentalne i javne reprezentacije unutar neke društvene skupine* (Sperber 1996., 33). Reprezentacija se pojavljuje u odnosu na tri uvjeta: što reprezentira, što se reprezentira i korisnika reprezentacije (Sperber 1996, 32). Postoje dvije vrste reprezentacija: mentalne i javne. Mentalne reprezentacije su one reprezentacije koje postoje unutar uma korisnika, npr. vjerovanja, sjećanja, itd. To su one reprezentacije koje su internalne za uređaj koji procesira informacije (mozak). Javne reprezentacije su one reprezentacije koje postoje u okolini i one nastaju komunikacijom dvoje ili više pojedinaca. Javne reprezentacije mogu biti sve one reprezentacije koje se odvijaju između korisnika, od običnog razgovora, pisanog teksta ili skladbe, pa sve do religije ili neke javne institucije. To su eksternalne reprezentacije, inputi za uređaj koji procesira informacije (mozak).

Kultura kao makrofenomen objašnjava se *kumulativnim efektima dvaju mikromehanizma: individualnim mehanizmima koji stvaraju i transformiraju mentalne reprezentacije i interindividualnim mehanizmima koji promjenama u okolini uzrokuju prijenos reprezentacija* (Sperber 1996., 50). U procesu prijenosa reprezentacije se mijenjaju, čime se objašnjava brza promjena unutar neke kulture koju memetika ne može objasniti na efikasan način. Reprezentacije koje su značajnije za skupinu lakše se šire i ne prolaze značajne izmjene. Ovime se objašnjava nastanak tradicije nekog društva. Kao primjer takve pojave Sperber ukazuje na vjerovanja Txikao plemena koja se prenose s generacije na

generaciju čime se stvara svojevrsni ritual, kauzalni lanac vjerovanja. Pripisivanjem odgovornosti za nepoštivanje ili kršenje nekog pravila pojedinac biva kažnjen od strane skupine. Ovakva praksa učestala je u svim skupinama ljudi koji njeguju tradiciju. Propisivanjem niza pravila koja služe osiguravanju stabilnosti skupine ili nekog sustava, pojedinac je prisiljavan od strane većine na konformiranje tim pravilima. Svako odstupanje koje predstavlja prijetnju za stabilnost je sankcionirano. Primjeri ovakvog djelovanja skupine su religiozne i ideološke indoktrinacije, autoritarni režimi, itd. Mikromehanizmi pojedinaca i njihova interakcija uzrokuju makrofenomen poznat kao kultura nekog društva.

Ljudski um je osjetljiv na kulturne reprezentacije na isti način kao što je ljudsko tijelo osjetljivo na bolesti (Sperber 1996., 57). Za razliku od bolesti koje su nužno štetne, kulturne reprezentacije uglavnom nisu takve, iako je moguća pojava kulturne reprezentacije koja je štetna za čovjeka (fundamentalizam, razni oblici ekstremizma, rasizam, itd.). Neke reprezentacije su uspješnije od drugih pa stoga neke postaju kulturne, dok druge nikada ne postignu takvu razinu prijenosa. Kulturnim reprezentacijama nazivamo one koje se prenose s generacije na generaciju i stvaraju određene tradicijske prakse, a njihovo širenje možemo usporediti s endemijom. Druge reprezentacije koje se rasprostranjuju velikom brzinom u populaciji, ali imaju kratak vijek, nazivamo modom i njihovo širenje uspoređuje se s epidemijama. Dok se virusi prenose repliciranjem prilikom kojeg su bilo kakve promjene predvidive i minimalne, reprezentacije se mijenjaju svaki put prilikom prijenosa. Reprezentacije se ne prenose repliciranjem, tj. kopiranjem, već se njihov prijenos bazira na inetrpretaciji i transformaciji. Čitanje nekog recepta ne stvara unutar uma kopiju reprezentacije, stvara se interpretacija recepta koji se onda pokušava primijeniti. Bilo koji audiovizualni primjerak, npr. pisani recept, je javna reprezentacija. Mentalna reprezentacija je ona koja nastaje unutar uma pojedinca nakon što pročita navedeni recept. Mentalna reprezentacija može biti korištena od strane pojedinca na razne načine; može je zaboraviti, može je trajno zapamtiti ili se

može prisjetiti po potrebi. Još jedan primjer prijenosa reprezentacije koji Sperber pruža je roditeljevo prepričavanje bajke djetetu. Kad majka prepričava „Crvenkapicu“ svom djetetu, ono ne stvara identičnu kopiju priče, stvara vlastitu interpretaciju te priče. Interpretiranu reprezentaciju dijete može zaboraviti, zapamtiti, prepričati ili izmijeniti (Sperber 1996., 62).

Epidemiologija reprezentacija bavi se kauzalnim lancima između mentalnih i javnih reprezentacija. Korištenje mentalne reprezentacije može navesti pojedinca na djelovanje prilikom kojeg može mijenjati svoju fizičku okolinu pretvarajući pri tome mentalnu reprezentaciju u javnu. Tu istu javnu reprezentaciju neki drugi pojedinac također može interpretirati i pretvoriti u vlastitu mentalnu reprezentaciju. Prema tome, postoje dvije vrste procesa vezane uz reprezentacije: intra - individualni procesi (misli i memorija) i inter - individualni procesi koji utječu na sve pojedince unutar neke skupine. Neka reprezentacija postaje kulturna reprezentacija kad je konstrukcija velikog broja mentalnih reprezentacija kauzalno povezana s velikim brojem javnih reprezentacija (Sperber 1996., 63).

Epidemiologija reprezentacija je teorija bazirana na darvinističkoj teoriji evolucije, kao i memetika, ali jedna od bitnih razlika je u tome što se epidemiološka teorija bazira na psihološkim i antropološkim istraživanjima. Ljudske kognitivne sposobnosti su razvijene prirodnim odabirom putem evolucije i kao takve su prilagodljive. Također, uvelike su utjecale na naš opstanak i širenje. Sperber smatra da su dispozicije i sklonosti neke pojave genetičkih doprinosa specifične za nas ljude. Dispozicije su dobivene odabirom putem biološke evolucije i nastaju pod utjecajem okoline, sklonosti su posljedice dispozicija i one se manifestiraju nakon što se okolinski uvjeti promjene. Primjer dispozicije je ljudska konzumacija slatke hrane koja je u ekološkom kontekstu bogati izvor energije. U suvremeno doba umjetno proizvedeni šećer izaziva sklonost prekomjernoj konzumaciji slatke hrane (Sperber 1996., 67).

Dispozicije i sklonosti imaju veliku ulogu u stvaranju reprezentacija, prema tome i kulture. Dispozicije imaju ulogu u našem formiranju koncepata o svijetu pri čemu svaki novi koncept stvaramo spajanjem već poznatih koncepata.²⁸ Složeni koncepti nastaju spajanjem dva ili više jednostavna koncepta. Oni koncepti koji ne mogu biti rastavljeni na jednostavnije nazivaju se *osnovnim konceptima*. Osnovni koncepti su prema Sperberu oni koji su urođeni, oni su evolucijski uvjetovani. Postoji još jedan način na koji možemo stvarati koncepte, a to je postupkom *ostenzije*, tj. pokazivanjem. Kad želimo da dijete usvoji neki novi koncept, često ćemo to raditi na ovaj način, pokazivanjem na konkretan predmet. Nakon nekoliko ponavljanja dijete će usvojiti novi koncept, ali ponekad može doći do stvaranja nepotpunog koncepta. Ako pokazujemo djetetu pticu na drvetu u prirodi, ono može stvoriti niz nepotpunih koncepata (onoliko koliko vidi različitih predmeta i pojava) koje s vremenom korigira i upotpunjuje. Stvaranje koncepata djeluje po svojevrsnoj shemi koja nam olakšava usvajanje novih koncepata. Oni koncepti koji su lako usvojivi i koji se usvajaju prema shemama nazivaju se osnovnim konceptima. S druge strane imamo složene koncepte za koje je potrebno puno više vremena i truda kako bismo ih usvojili. Primjeri takvih koncepata su religija i znanstvene teorije, a njihovo usvajanje ovisi o usvajanju složenih reprezentacija o svijetu. Ovakvi koncepti formiraju se na temelju sklonosti, a ne dispozicija (Sperber 1996., 69).

Antropolozi pretpostavljaju da svako vjerovanje unutar neke kulture mora imati neki oblik racionalnog mišljenja. Ta racionalnost ne mora nužno biti jasna i jednaka u svim kulturama, ali antropološka pretpostavka je da ona postoji u nekom obliku. Također, različita vjerovanja vezana su za različite kognitivne procese; religiozna, znanstvena i svakodnevna vjerovanja razlikuju se uvelike kognitivnim procesima koji sudjeluju u njihovom formiranju. Ljudi također posjeduju sposobnost formiranja mentalnih reprezentacija o vlastitim mentalnim

²⁸ ovu tvrdnju potvrđuje Boyer u svom istraživanju o religijama, vidi Boyer, P. - *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought*, Basic Books, New York 2001.

procesima, reprezentacijama i stanjima. Ovu sposobnost Sperber naziva metareprezentacijskom sposobnošću i tvrdi da je upravo ona razlog zašto možemo posjedovati vjerovanja kao i sumnje.

Metareprezentacijske sposobnosti bitne su također u kontekstu prihvaćanja reprezentacija koje u potpunosti ne razumijemo. Djeca vrlo često koriste upravo ove sposobnosti u procesuiranju informacija koje ne razumiju u potpunosti. Kad se susreću s takvim informacijama, nerazumijevanje često bude povod stjecanju novog znanja kako bi upotpunili razumijevanje dane informacije. Slična pojava događa se i kod odraslih kad su suočeni s novim informacijama koje ne razumiju, ugrađuju ih u metareprezentacije. Ljudi imaju dispoziciju za stvaranje metareprezentacija, ali upravo te metareprezentacije uzrokuju stvaranje velikog broja sklonosti. *Očita funkcija ove sposobnosti zadržavanja polurazumljivih koncepata i ideja je pružanje posrednih koraka prema potpunom razumijevanju. Također, ona uzrokuje i mogućnost nastanka konceptualnih misterija koje ne mogu biti razjašnjene nikakvim promišljanjem unutar ljudskog uma* (Sperber 1996., 72). U ovakvim slučajevima autoritet često ima sposobnosti nametnuti prihvaćanje neke polurazumljive ili nerazumljive ideje. Ovakva pojava je vrlo česta u religijskim pitanjima gdje hijerarhijska podjela osigurava različite stupnjeve autoriteta koji ima različite stupnjeve utjecaja. Znanost i religija imaju golemi utjecaj na čovjeka i njegovu kulturu jer obje uzrokuju prihvaćanje nepotpunih koncepata na temelju autoriteta. Za religijsko vjerovanje autoritet proizlazi iz hijerarhijskog ustroja institucije crkve, on je izvor informacija o konceptu koji je nejasan pojedincu kao i autoritetu samome.²⁹ S druge strane, oslanjanje na znanstveni autoritet ima temelj u empirijskim provjerama tvrdnji koje uzrokuju vjerovanje. Znanstvena vjerovanja također su često produkt pozivanja na neki autoritet, ali podložna su preispitivanju i odbacivanju, što nije slučaj s religijskim vjerovanjima.

²⁹ nejasnoća o kojoj je riječ u ovom primjeru je problem racionalnog objašnjavanja nekih osobina božanstva koja su nelogična i nekonzistentna, poput onipotencije itd.

Sperber smatra da postoje dvije temeljne vrste vjerovanja unutar ljudskog uma: intuitivna i reflektivna. Intuitivna vjerovanja su ona koja nastaju kao produkt spontanog i nesvjesnog perceptivnog procesa. Posjedovanje intuitivnih vjerovanja ne mora biti svjesno, a razlozi za njegovo posjedovanje ne moraju biti uopće prisutni. Reflektivna vjerovanja obuhvaćaju interpretacije reprezentacija koja služe potvrđivanju intuitivnih vjerovanja, ona su vjerovanja drugog reda. Intuitivna vjerovanja derivirana su iz percepcije i često se preispituju, dok reflektivna vjerovanja ne moraju formirati dobro definirane kategorije. Reflektivna vjerovanja mogu biti trenutno neshvaćena, ali u potpunosti razumljiva, mogu biti u potpunosti jasna i razumljiva ili mogu biti trajno nejasna i nerazumljiva.³⁰ Ona su često temelj religijskog vjerovanja. Ovime Sperber pokazuje na koji način određena vjerovanja postaju široko rasprostranjena unutar neke skupine i tako stvaraju religije i mitove. Religije i mitovi su vrlo zanimljiva kulturna pojava i pronalazimo ih diljem svijeta u mnogo različitih oblika. Ono što je specifično za sve njih je činjenica da se u samoj srži svake od njih nalaze gotovo isti koncepti. Razlike koje postoje među njima su produkt različitih interpretacija pod utjecajem različitih okolinskih uvjeta koji sudjeluju u njihovom formiranju.

Još jedno pitanje ostaje neodgovoreno, a to je *zašto neke reprezentacije postaju kulturne dok druge nestaju? Postoji li borba između reprezentacija kao što to tvrdi Dawkins u svojoj teoriji memetike i analogiji sa sebičnim genima?* Sperber smatra da reprezentacije koje imaju određeni stupanj privlačnosti postaju kulturne reprezentacije. Stupanj privlačnosti se određuje na temelju ukupnog truda utrošenog na razumijevanje reprezentacije i njenu interpretaciju, te na njenu efikasnost i korisnost za cijelu skupinu. Kulturna važnost proizvodnje javnih reprezentacija ne mjeri se brojem kopija u okolini (kao što to tvrdi Dawkins) već utjecajem na ljudski um (Sperber 1996., 103). Sperber ovo

³⁰ za pregled kompletne teorije vidi Sperber, D. - *Explaining culture, a naturalistic approach*, Blackwell Publishing, Oxford 1996.

potkrepljuje primjerima znanstvenih radova koji su ostavili golemi utjecaj na čovjeka i kulturu, iako su bili vrlo slabo zastupljeni u javnoj produkciji.

Sperber također zastupa stav da je ljudski um modularan te smatra da je i misao također takva. Ovakvim pristupom ljudskom umu Sperber želi postaviti teoriju koja može objasniti kulturu i njeno širenje u naturalističkom kontekstu.³¹ Iako je pothvat koji Sperber poduzima u kontekstu naturalizacije kulture iznimno ambiciozan, njegova teorija o evoluciji kulture ima daleko razvijenije premise i utemeljena je na antropološkim i kognitivnim istraživanjima pomoću kojih ostvaruje detaljniji opis kulturne evolucije. Rerezentacije za razliku od mema nisu entiteti koji se ne mogu dokazati, one su stvarna stanja mozga i mogu se istraživati. Razlog zbog kojeg ostale vrste na Zemlji nemaju razvijene kulture nalik ljudskim je činjenica što mozak drugih vrsta ne posjeduje jednake dispozicije i sklonosti koje sudjeluju u stvaranju i zadržavanju određenih reprezentacija, koncepata i vjerovanja.

Epidemiološka analogija pruža uvjerljivije objašnjenje nastanka i širenja kulture nego što to radi memetika. Ono što je problematično u Sperberovom epidemiološkom pristupu je način širenja određenih reprezentacija koje postaju kulturne, tj. širenje na temelju privlačnosti nekog koncepta. Privlačnost zasigurno ima neku snagu, ali ne pruža dovoljno dobro objašnjenje zašto se neke reprezentacije i koncepti zadržavaju dok drugi nestaju.³² S druge strane privlačnost urbanog života u antičkom Rimu je bila jedan od najvećih razloga za migracije ljudi i veliko miješanje kultura koje se je odvijalo nekoliko stoljeća. Slična pojava dogodila se u novije vrijeme nastankom SAD-a i stvaranjem koncepta o *američkom snu* koji je bio povod mnogim migracijama i miješanjima kultura.

³¹ isto.

³² za alternativne modele kojima se objašnjava širenje kulture vidi Prinz, J. - *Culture and Cognitive Science*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy 2011.

3. Uvjetovanje kulture i odgoja

3.0 Uvjetovanje kulture i odgoja

Kultura kao makrofenomen ljudskog društva je izuzetno utjecajna u svim segmentima čovjekovog života. Već smo nekoliko puta istaknuli kako je ona nadređena odgoju u kontekstu da oblikuje pristup kojim će se provoditi odgoj. Ukoliko je kultura nekog društva usmjerena na zadržavanje postojećih normi i vrijednosti, onda će i odgoj biti provoden s ciljem očuvanja takvog sustava. Ako pogledamo na odnos između kulture i odgoja vjerujem da ćemo lako uvidjeti kako odgoj ima vjerojatno najveću ulogu u širenju kulture. Bez obzira koji model kulturne evolucije prihvatimo, memi ili reprezentacije se najintenzivnije prenose odgojem. Jedan od ciljeva odgoja kao takvog je usađivanje određenih normi, vrijednosti i pravila ponašanja koja vrijede unutar nekog društva. Ono što tim usađivanjem postižemo je svojevrsno uvjetovanje ponašanja pojedinca prema zadanim pravilima nekog društva. Pojedinač odgajanjem dobiva onaj skup vrijednosti koji se unutar njegovog društva njeguje, poštuje one norme i pravila koja su u tom društvu prihvaćena te stoga oblikuje svoje ponašanje prema ostalim članovima društva u skladu s tim skupovima.

Uzmimo za primjer konzervativnija društva u kojima se ne njeguje ravnopravnost spolova, ravnopravnost vjeroispovijesti ili rasna jednakost. U takvim društvima osobe koje nisu dio dominantne skupine, prisiljene su ponašati se prema drugačijim skupovima pravila. Dominantna većina ima utjecaj na djelovanje pojedinaca koji nisu članovi njihove skupine dok istovremeno odgojem prenose takve skupove vrijednosti, normi i pravila na nove generacije, tj. na djecu. Svako odstupanje od postavljenih vrijednosti, normi i pravila kažnjava se na način koji se smatra prikladnim u tom društvu. Kažnjavanje pojedinaca koji krše postavljena pravila nekog društva djeluje na način da sprječava ponovno ponavljanje takvog ponašanja.

U određenim kulturama kršenje ritualnih praksi se uzrokovalo je kažnjavanje ili žrtvovanje pojedinaca koje se smatralo odgovornima. Takvim djelovanjem uvjetovano je buduće ponašanje skupine i pridržavanje prihvatljivih praksi. U ljudskoj prošlosti imamo niz takvih primjera koji ukazuju na ovakav obrazac uvjetovanja ponašanja. Primjeri poput inkvizicije ili neke ideološke indoktrinacije savršeno pokazuju na koji način funkcionira ovaj oblik uvjetovanja ponašanja pojedinca. Za vrijeme inkvizicije pojedinci su bili zatvarani, mučeni i ubijani samo zbog mišljenja koje nije bilo prihvatljivo za dominantnu kršćansku većinu. Neravnopravnost vjeroispovijesti bila je vjerojatno najčešći razlog za progon i ubijanje pojedinca u tom razdoblju ljudske povijesti. Ono što je takav sustav osiguravao je neupitna poslušnost pojedinaca i uvjetovanje njihovog ponašanja na temelju straha od progona i smrti. Za vrijeme vladavine nacizma u Njemačkoj uspostavljena je tzv. *Hitlerova mladež* čija je uloga bila isključivo indoktrinacija djece u svrhu uvjetovanja njihovog ponašanja prema poželjnim vrijednostima, normama i pravilima u kontekstu nacističke ideologije. Primjere ovakve vrste bismo mogli nabrajati gotovo u beskonačnost jer ih je u ljudskoj povijesti zbilja bilo mnogo. Ono što takva učestalost ovakvog ponašanja društva pokazuje je upravo utjecaj koji imaju kultura i odgoj nad ljudskim životom.

U suvremeno doba veliki problem predstavljaju prekršitelji zakona i njihovo kažnjavanje. Ono što se pokušava postići zatvaranjem prekršitelja u rehabilitacijske ustanove je upravo njihovo preodgajanje, ponovno uvjetovanje njihovog ponašanja. U stvarnosti se ovo preodgajanje i pokušaj ponovnog uvjetovanja ponašanja pojedinca ne odvija na adekvatan način jer trenutni sustav jedino uklanja takve pojedince iz okoline. Jedini primjer koji mi je poznat, a da je na tragu ideje o rehabilitaciji pojedinca, su pojedini Norveški zatvori u kojima se zatvorenike pokušava obrazovati za neki posao koji mogu obavljati nakon odsluživanja svoje kazne. Pojedinaac prolazi proces preodgoja i obrazovanja nakon kojeg se može integrirati natrag u društvo kao funkcionalni član tog

društva. O ovome bismo mogli raspravljati u beskonačnost pa stoga ne bih ulazio u daljnju analizu ovog problema, vjerujem da primjer pokazuje ono što nam je bitno po pitanju uvjetovanja kulture i odgoja.

Odgojne metode koje se primjenjuju u nekom društvu zasigurno imaju za svrhu oblikovanje ponašanja odgajnika. U tom kontekstu govorimo o uvjetovanju jer se ono odvija po principu nagrađivanja i kažnjavanja u svrhu postizanja poželjnog oblika ponašanja pojedinca. Suvremene odgojne metode u zapadnim kulturama se sve više udaljavaju od ovakvog oblika odgajanja, ali one i dalje za svrhu imaju oblikovanje poželjnih osobina i poticanje poželjnog ponašanja. U ovome kontekstu odgoj nije samosvršan kako to tvrdi Polić, on očito ima ulogu prenošenja određenih elemenata nekog društva s jedne generacije na drugu. Njegova uloga je prijenos kulture kako bi se osigurao njen opstanak. Ono što nam evolucijske teorije kulture pokazuju u ovom kontekstu je činjenica da čovjek može i treba zavladatai vlastitom kulturom.

Kultura je produkt interakcije između ljudi, čovjek stvara kulturu, ona ne stvara njega. Racionalnim i kritičkim pristupom vlastitoj kulturi mogli bismo preuzeti kontrolu u svoje ruke. Na ovaj način mogli bismo ukloniti negativne elemente vlastite kulture ukoliko to odlučimo. Pojave poput rasizma, ksenofobije ili netolerancije zasigurno nisu kulturni elementi, ali kad dovoljno velik broj pojedinaca neke kulture poprimi te osobine, često stvaramo sliku o toj kulturi kao takvoj. U tom kontekstu ove osobine poistovjećuju se s kulturom koju promatramo.

Kad bi se odlučili na ovakav projekt morali bismo započeti s detaljnom analizom vlastite kulture i uklanjanjem svake reprezentacije ili mema (ovisno o tome koji model evolucije kulture prihvaćamo) koji može biti izvor neke negativne pojave. Sljedeći korak zasigurno bi morao biti usmjeren na odgoj i konstruiranje pristupa kojime bismo minimalno uvjetovali ponašanje pojedinca. Potpuno slobodonosan odgoj gotovo je nemoguće ostvariti jer njime uvijek u nekoj mjeri uvjetujemo ponašanje odgajnika. U ovom kontekstu Rousseauov

pristup odgoju vjerojatno je jedini kojim možemo postići minimalno uvjetovanje ponašanja odgajnika. S druge strane, tim minimalnim uvjetovanjem zasigurno bismo htjeli usaditi neke poželjne elemente koji bi nam osigurali stabilnost društva.

Vjerujem da je najveći problem za ovakav projekt ljudska tendencija očuvanja vlastite kulture u kojoj je sam odgojen i u kojoj živi. Upravo strah od gubitka vlastite kulture je uzrok pojave raznih negativnih elemenata o kojima smo ranije raspravljali. Čini se da su ljudi usmjereni na očuvanje vlastite kulture što zapravo ide u prilog Dawkinsu i teoriji memetike ukoliko analogiju proširimo do te mjere da i meme možemo smatrati sebičnima. Ponovno bih istaknuo jedan primjer o kojem smo ranije raspravljali, a to je trenutna situacija u Europi i izbjeglička kriza. Mnogi protivnici prihvaćanja i razmještanja tisuća izbjeglica sa bliskog istoka u zemljama Europske Unije koriste upravo argument o *zaštiti europske kulture*. Iako argument zapravo nije uvjerljiv, on ukazuje upravo na tu ljudsku potrebu odbijanja drugih kultura jer u njima se vidi prijetnja za vlastitu. S druge strane vjerujem da prihvaćanjem bilo koje teorije o evoluciji kulture zapravo možemo odgovoriti na taj iracionalni strah. Kultura se mijenja s vremenom bez obzira na naše želje. Gotovo sve velike kulture su u posljednjih 100 godina doživjele niz promjena zbog kojih bi djelovale potpuno strano pripadnicima istih tih kultura iz nekog ranijeg razdoblja.

Promjene su često dočekane sa strahom i skepticizmom, ali one ne moraju biti loše. Evolucija kulture se odvija iz generacije u generaciju i trajno izmjenjuje kulturu u kojoj je pojedinac rođen. Ono što ostaje nepromijenjeno je upravo kulturno uvjetovanje pojedinca njegovim odgojem. Promjena unutar kulture ne mora značiti njen prekid postojanja. Ako se prisjetimo fiktivnog primjera iz serijala *Zvezdane staze*, Vulkanci prihvaćanjem logike i razuma kao temelja osobnog razvoja, uzrokuju evoluciju vlastite kulture u novom smjeru. Vjerujem da i mi možemo djelovati na isti način na svoju kulturu, iako sam skeptičan po pitanju toga da ćemo tako nešto ikad i pokušati.

3.1 Utjecaj etike na odgoj

Etika je usko vezana za odgoj, ona je alat kojim odgoj oblikuje pojedinca jer kad osoba npr. baca smeće u prirodu ili se ponaša neprimjereno prema starijima, ne kažemo da je ona nemoralna, već kažemo da je ona neodgojena. Ono na što mislimo pri tome je ukazivanje na nedostatak određenih elemenata koji zapravo spadaju u područje morala, stoga možemo reći da osoba koja je u ovom kontekstu neodgojena, ujedno se ponaša i nemoralno. Čini nam se da je etika u bliskom odnosu s odgojem, ona služi kao sredstvo ostvarivanja cilja tj. njome uvjetujemo ponašanje pojedinca. S obzirom na to da niti jedna etička teorija ne rješava sve probleme koji se mogu pred nju postaviti, jedina opcija koja u ovom kontekstu djeluje prihvatljivo je informiranje odgajnika o svim pristupima etici. Obrazovanje o različitim etičkim pristupima određenom problemu zasigurno ne bi bilo suvišno za moralni razvoj osobe. Vjerujem da bi takav odgojno-obrazovni sustav mogao biti samo koristan, jer bi otvorio perspektive pojedincu kojih on možda nije, ili ne može biti, svjestan u ovom trenutnom sustavu. Konačna etička teorija koja bi se mogla neproblematično u potpunosti implementirati u društvo je trenutno vjerojatno nedostižna za nas. Situacija u kojoj svaka kultura vidi prijetnju u nekoj drugoj kulturi ne djeluje obećavajuće za unificiranu etičku i odgojno - obrazovnu teoriju koje bi mogle sudjelovati u evoluciji ljudske kulture.

Još jednom se možemo pozvati na Kanta i prosvjetiteljstvo; čovjek nije izišao iz stanja maloljetnosti za koju je sam odgovoran, prosvjetiteljstvo nije nikada nastupilo jer čovjek nije odbacio vladavinu tri autoriteta. Dok čovjek ne počne koristiti vlastiti razum, dok ne zavlada samim sobom i svojom kulturom, ostat će maloljetan i neće zakoračiti u prosvjetiteljsko doba.

Zaključak

U ovom radu pokušali smo pružiti definiciju odgoja koja će obuhvatiti sve ono što se odgojem zapravo prenosi na pojedinca. Također, pokušali smo prikazati dva temeljna pristupa odgoju te neke od implikacija njihove primjene. Platonovski pristup odgoju prikazali smo na nekoliko primjera iz povijesti i jednom fiktivnom usmjerenom prema budućnosti. Njima smo pokazali na razloge zbog kojih takav pristup ipak nije poželjan, unatoč bilo kakvim mogućim koristima koje on možda donosi. Nasuprot ovakvom pristupu, izložili smo Rousseauovu teoriju odgoja koja postaje sve aktualnija u suvremeno doba iako je izmijenjena u određenoj mjeri. Ukazali smo na nedostatke ovakvog pristupa i nemogućnost izoliranja pojedinca od kulture.

U drugom djelu rada prikazali smo dvije teorije o evoluciji kulture, teoriju memetike i epidemiologiju reprezentacija. Memetika je zasigurno popularnije objašnjenje kulturne evolucije ali pokazali smo da analogija s genima ima ograničenja koja ne možemo jednostavno ignorirati. Epidemiologija reprezentacija pruža kompletnije i vjernije objašnjenje kulturne evolucije, iako također ima nedostataka u analogiji s virusima.

U posljednjem djelu rada ukazali smo na koji način kultura odgojem uvjetuje ponašanje pojedinca. Također, ukazali smo na važnost etike za odgoj te nužnost preuzimanja kontrole nad vlastitom kulturom u svrhu stvaranja boljeg svijeta u kojem svaka kultura neće promatrati neki drugu kao prijetnju za sebe.

Literatura

- ARISTOTEL, *Nikomahova etika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1992.
- BAUM William i SIMON Carsta, *Expelling the Meme-Ghost from the Machine: An Evolutionary Explanation for the Spread of Cultural Practices*, Behavior and Philosophy, Vol. 39/40 (2011/2012), pp. 127-144
- BERČIĆ Boran, *Filozofija*, svezak prvi, Ibis grafika 2012.
- BOYER Pascal, *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought*, Basic Books, New York 2001.
- CARRITHERS Michael, *Why Humans Have Cultures*, Man, New Series, Vol. 25, No. 2, 1990., 189-206
- DAWKINS Richard, *Sebični gen*, Izvori, Zagreb 2007.
- FOCAULT Michel, *Vladanje sobom i drugima, predavanja na College de France (1982 - 1983.)*, AB Biblioteka, Zagreb 2010.
- GOLUBOVIĆ Aleksandra, *Aktualnost Rousseauovih promišljanja filozofije odgoja s posebnim osvrtom na moralni odgoj*, Acta Iadertina, 2013., str. 25-36.
- GOLUBOVIĆ Aleksandra, *Filozofija odgoja*, Riječki teološki časopis, 18 2010., str. 609-624.
- GOLUBOVIĆ Aleksandra, *Odgojne implikacije Kierkegaardove antropologije. Od antropologije do filozofije odgoja u misli Sorena Kierkegarda*, Diacovensia, 23, 2015., 2, str. 213-228.
- HARALAMBOS Michael i HOLBORN Martin, *Sociologija - teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb 2002.
- KANT Immanuel, *Pravno politički spisi*, Politička kultura, Zagreb, 2000.
- PLATON, *Država*, Naklada Jurčić, Zagreb 2001.
- POLIĆ Milan, *K filozofiji odgoja*, Znamen 1993.

- POLIĆ Milan, *Činjenice i vrijednosti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2006.
- POLIĆ Milan, *Čovjek - odgoj - svijet*, Radionica Polić, Zagreb 2001.
- QURASHI Zaheer Masood i QUIRASHI Zaheed Masood, *Plato's Theory of Education*, The Indian Journal of Political Science, Vol. 18, No. 1, 1957., 61-74
- SPERBER Daniel, *Explaining culture, a naturalistic approach*, Blackwell Publishing, Oxford 1996.
- VUK-PAVLOVIĆ Pavao, *Filozofija odgoja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1996.
- WARBURTON Nigel, *Filozofija*, Kruzak, Zagreb, 1999.

Internetski izvori:

- LEWENS Tim, *Cultural Evolution*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2013 Edition)
- MALLON Ron, *Naturalistic Approaches to Social Construction*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2014 Edition)
- PHILLIPS D.C. and SIEGEL Harvey, *Philosophy of Education*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2013 Edition)
- PRINZ Jesse, *Culture and Cognitive Science*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2011 Edition)